

Siseron – natiqliyin sinonimi

Həyatın irəli sürdüyü sınaqlar

Siseron qədim Romanın dövlət xadimi, hüquqşünas alimi və yazıçısı kimi Romada respublika quruluşunun qorunub saxlanması üçün mübarizə aparmış, öz dövrünün ən istedadlı natiqi olmaqla, afinalı yunan Demosfen kimi bu intellekt fəaliyyəti sahəsini xeyli zənginləşdirərək, bəşəriyyət tarixində özünə şərəfli yer tutmuşdur. Siseronun nitqləri bu gün də, b.e.ə. V əsrdəki böyük Afina strateqi Periklin Peloponnes müharibəsində həlak olan həmyerlilərinin dəfn mərasimində söylədiyi nitq kimi öz dəyərini qoruyub saxlayır, onun bəzi kəlamları zərb-məsəl kimi istifadə olunur.

Siseron böyük uğurları ilə yanaşı, uğursuzluğa da düşər olur, rəqiblərinin, əslində düşmənlərinin əhatəsində irəli çıxmaq, öz istedadını gur işıqlandıрмаğa cəhd etməklə birlikdə, onu məhv etməyə çalışanların səyi ilə az qala izqoya çevrilirdi. Respublikanı nəticə etibarilə məhv edən vətəndaş müharibəsində o, beş əsrə qədər ömür sürən respublika prinsiplərini əbəs şəkildə müdafiə etmiş, hakimiyəti ələ keçirənlərin qarşısında zəif mövqedə olduğundan, öz həyatını da itirməli olmuşdu.

Lakin quduz düşmənləri də onun böyük natiq şərəfini məhv etməyi bacarmadılar. O, hamıdan çox və daha yaxşı xatırlanan ən böyük Roma natiqi olmaqla, Siseron ritorikası kimi tanınan bir üslubun banisi idi.

Mark Tulli Siseron b.e.ə. 106-cı ildə Arpinumda (Arpino) yerli varlı bir ailədə anadan olmuşdu. Romada və Yunanıstanda əla təhsil almış, Qney Pompeyin atası Pompey Strabonun başçılığı altında 89-cu ildə hərbi xidmətdə olmuşdu və 81-ci ildə Kvintini müdafiə etmək üçün ilk dəfə məhkəmədə vəkil kimi çıxış etmişdi. Onun 80-ci və erkən 79-cu ildəki parlaq müdafiələrində (o vaxt o, Sikst Rossinini müdafiə etmişdi) zərbəni dəf etməklə məhkəmədə öz parlaq reputasiyasını qurmağa nail olmuşdu. 75-ci ildə Qərbi Siciliyada kvestor kimi ilk ictimai fəaliyyətə başlamışdı. Kvestor maliyyə icrası ilə əlaqədar vəzifə idi.

Onun vəkil kimi qabiliyyəti 70-ci ildə ortodoks olmayan qaydada Siciliyanın b.e.ə. 73–71-ci illərdə qubernatoru olmuş Qay Verresi rüşvətخورluqda ittiham etməsi vaxtı daha yaxşı şəkildə üzə çıxdı. O, qısa çıxışlar etməklə ittihamı möhkəmləndirmək üçün əsasən şahidlərin şəhadətlərinə geniş yer verirdi. Bu məhkəmədə Verresi çox sayda nüfuzlu aristokratlar – onların içərisində senatorlar da az deyildi, – müdafiə etsələr də, Siseron məhkəməni udmuş və Verres sürgünə yollanmışdı.

66-cı ildə mühüm vəzifə kimi böyük səlahiyyətlərə malik olan pretor işləmişdi. Bu vaxt o, özünün ilk mühüm siyasi çıxışını etmişdi. O, çıxışında Senatda Katulun və

digər mühafizəkar elementlər olan optimatların əleyhinə, Pont çarı Mitridata qarşı yürüşə Pompeyin başçı təyin edilməsinin isə lehinə danışmışdı. Onun Mark Lütisi Krassa qarşı Pompeyin nifrətinə şərik olması, Pompeylə yaxın əlaqəsi əslində bundan yararlanmaq və öz siyasi karyerasını bu yolla irəliyə aparmaq məqsədini güdüdü.

63-cü ildə Siseronun konsul seçilməsi, onu həm də rəqibi Katilinanın inqilabı, əslində qiyama yol açan ideyalarından qorxan optimatlara yaxınlaşdırdı.

Konsulluq fəaliyyəti Siseronun taleyində həm müsbət, həm mənfi çalarları ilə mühüm rol oynadı. Konsul kimi ilk çıxışında o, Servili Rullun aqrar qanun layihəsinə zidd çıxdı, bu vaxt birinci növbədə o, Romada olmayan Pompeyin mənafeyini nəzərə alırdı. Lakin onun baş mövzusu Katilinanın şirnikləndirici niyyətlərinin üstünü açmaq və ictimaiyyətə onları göstərmək idi. O, Katilinanı 64-cü ildə konsul seçkilərində məğlub etmişdi. 63-cü il konsul seçkilərində onlar yenidən qarşılaşdılar. Siseron səsvermədə irəlidə olmaqla yanaşı, öz təhlükəsizliyi barədə ehtiyat etdiyinə görə toqasının altından zireh geyinmişdi. Katilina yenə də uduzdu. O, bu vaxt İtaliyada və Roma ətrafında silahlı üsyan qaldırmağı planlaşdırırdı.

Siseron artıq yaxınlaşan təhlükə barədə Senatı çətinliklə inandıra bildi, ancaq «sonuncu dekret» («*Sanatos consilium ultimum*») bir qədər hərbi qanun proklamasiyasına bənzəməklə, 22 oktyabrda Senatdan keçdi. 8 noyabrda isə öz həyatına olan sui-qəsdədən qaçıb qurtardıqdan sonra, o, Senatda Katilina əleyhinə ilk çıxışını etdi və təhlükə hiss edən Katilina gecə ikən Romadan qaşmaq istədi. Lakin 2–3 dekabr gecəsi o, Qall elçilərinin köməyi ilə Romanı tərk etdikdə həbs edildi və 5 dekabrda Senatdakı müzakirədən sonra – burada Kiçik Katon onun edam edilməsi zərurəti barədə danışmışdı, Sezar isə bunun əksinə çıxmışdı, – Katilina və ona kömək edənlər bilavasitə Siseronun məsuliyyəti altında edam edildilər.

Siseron kütləyə Katilinanın edam edilməsini elan edəndə «*vixerunt*» («onlar ölmüşlər») kimi sadə bir söz işlətdi. Bütün siniflərdən olanlar bu xəbəri alqışlarla qarşıladılar. Bu vəziyyət onu siyasətdə sonrakı addımı atmağa - «*concordia ordinium*»-a. – «siniflər arasında razılıq» yaranmasını səsləməyə ilhamlandırdı. Katul onu «ölkənin atası» kimi salamladı. Bu, Siseronun siyasi karyerasının kulminasiya nöqtəsi idi.

Katilina qəsdini açılarda o, böyük ustalıqla hərəkət edirdi, hətta tənqidçiləri də onun fəaliyyəti ilə razılaşırdılar. Baxmayaraq ki, o, heç vaxt qəsdçilərin edamına görə peşiman olmamışdı, ancaq həmin edamın qanuni olmasının özü şübhəli idi. Bu səlahiyyəti ona Senatdan keçən «son dekret» vermişdi, lakin onun inzibati fərmanı ilk dəfə b.e.ə. 121-ci ildə icra edilmişdi. Bu qayda edamdan əvvəl Roma vətəndaşlarının mühakimə edilməsi barədəki fundamental haqqını inkar edirdi. Bu, populyarlar tərəfindən heç vaxt bəyənilməmişdi, onlar isə hökumətə Senatın ağılıq etməsinin əleyhdarları idilər. 63-cü ilin yayında isə onlar Sezarın köməkliyi ilə qətl mühakiməsi vaxtı kənara çəkilmişdilər.

60-cı ilin sonunda Siseron Sezar, Krass və Pompey siyasi ittifaqına – Triumvirata qoşulmaq barədə Sezarın təklifini rədd etdi. O, bu üçlük ittifaqını Konstitusiyaya zidd hesab edirdi və həmçinin Sezarın Qalliyadakı qərargahında vəzifə tutmaq barədəki onun təklifindən də imtina etdi.

Siseronun əleyhinə şəhadət verən Publi Klodi 58-ci ildə tribun vəzifəsinə gəldikdə, Siseron onun düşmənçiliyi hesabına artıq təhlükədə idi və mart ayında Pompeyin ona kömək göstərməkdən imtina etməsinə görə ondan narazı qalıb, Romadan qaçmağa məcbur oldu. Sabahısı günü Klodi Roma vətəndaşlarının məhkəməsiz edam edilməsinin bütünlüklə qadağan edilməsi barədə təklifi ifadə edən qanun layihəsini Senata təqdim etdi. Klodi sonra ikinci qanun layihəsini də Senatdan keçirdi. Leqallığı şübhəli olsa da, həmin qanun Siseronun sürgün olunmasını xeyli asanlaşdırdı. Klodi öz bəndələri vasitəsi ilə Siseronun Palatindəki evini, o, bu evi 62-ci ildə almışdı, Tuskulandakı və Romadakı villalarını dağıtdı.

Siseron əvvəlcə Makedoniyadakı Fessalonikaya yollandı, sonra İllerikuma getdi. 57-ci ildə Pompeyin fəaliyyəti və xüsusən tribun Milonun hesabına o, 4 avqustda geri çağırıldı. Brunduziyada həmin gün sahilə çıxıb, Romaya qədər olan uzun yol boyu hərərətlə salamlandı. Bir ay sonra isə Romaya gəlib çıxdı. Onun Romadan getməsi, əvvəllər ona peşmançılıq kimi gəlsə də, indi romalılar üçün artıq altruist qəhrəmanlıq kimi görünürdü.

57–56-cı illərin qışında Siseron Pompeyi Sezardan uzaqlaşdırmaq üçün uğursuz cəhdə bulundu. Pompey Siseronun məsləhətinə məhəl qoymadı, 56-cı ilin apreliyində Sezar Krass ilə əlaqəsini Lukada bərpa etdi. Pompeyin təzyiqi altında Siseron razılaşmalı oldu ki, hər iki siyasətçi ilə münasibətlərini düzəltməlidir. Onun *De provinciis consularibus*-u bu təzə ittifaqa girmək cəhdinin əlaməti idi. O, öz köhnə düşmənlərindən müdafiə olunmağa məcbur idi və 58-ci ildə ictimai həyatı tərک etməli oldu. Sonrakı bir neçə il ərzində «De oratore» və «De republica» əsərlərini tamamladı və 52-ci ildə isə «De Regibus» kitabını yazmağa başladı.

52-ci ildə Milon Appi yolunda baş verən sۆzləşmədə Klodini öldürəndə, Siseron öz quduz düşməninin sıradan çıxmasına çox sevindi. O, Milonun məhkəmədəki müdafiəsini öz üzərinə götürdü. Nitqlərinin çox təsirli olmasına baxmayaraq, Milonun müdafiəsində o, uğursuzluğa düşər oldu və məhkəmə Milonu təqsirkar kimi məhkum etdi.

51-ci ildə onu Kiçik Asiyadakı Kilikiya əyalətini bir illiyə idarə etmək üçün oraya yollanmağın vacibliyinə inandırdılar. O, özü ilə qardaşı da daxil olmaqla qərargahının üzvlərini də apardı. Bu əyalət parfiyalıların müdaxiləsini gözləyirdi, lakin həmin müdaxilə baş vermədi. Siseron da sakit dayanmırdı. Amanus dağında bir neçə quldur dəstəsini təslim etməyə müvəffəq oldu. Buna görə Senat ona minnətdarlığını bildirdi, lakin Siseron triumf keçirməyə ümid edirdi. Triumf Romaya qayıdanda şəhərə təntənə ilə girmək demək idi. Hamının həm də yekdil rəyi ondan ibarət idi ki, o, Kilikiyanı vicdanla idarə etmişdir.

Siseron Romaya qayıdan vaxt Pompey ilə Sezar arasında tam hakimiyyətə sahib olmaq üstündə mübarizə gedirdi. 49-cu ilin yanvarında Sezar Rubikonu keçib İtaliyaya müdaxilə edəndə, Siseron Romanın kənarında idi. Yanvarın 17-də Siseron Pompeylə Roma ərafında görüşdü və Kampaniya əyalətindən əsgərlər yığılmasına nəzarət etmək vəzifəsini öz üzərinə götürdü. Onun qətiyyətliliyi heç də inanılası deyildi, lakin Pompey strategiyasını tənqid etməsi də onun təcrübəsizliyindən xəbər verirdi.

Siseron 28 martda Sezarla söhbətində öz şərtlərini elan etməklə, əlbəttə ki, cəsarətini nümayiş etdirdi. O, Sezarın Pompeyə qarşı heç vaxt müharibəyə başlamayacağı barədə Senata təkliflə müraciət edəcəyini bildirdi, baxmayaraq ki, Sezar Pompeylə elə bir şəraitdə idi ki, o, bu təklifi heç cür qəbul edə bilməzdi.

7 iyulda o, Pompeyə birləşmək üçün Qetadan gəmi ilə yola düşdü. 48-ci ildə o, özünün xəstəliyinə görə Pompey düşərgəsini tərk edib, Dirraxiyaya yollandı. Farsalda Pompeyin məğlubiyyətindən sonra respublika qüvvələrinə komandanlıq etmək təklifindən imtina etdi və 48-ci ilin oktyabrında, öz təhlükəsizliyi barədə Sezardan təminat aldıqdan sonra İtaliyaya qayıtdı. O, Sezarın dikturasını bəyənmirdi, həm də anlayırdı ki, 45-ci ilə qədər davam edən döyüşlərin uğurundan sonra, zəfərlərə ardıcıl olaraq imza atan Sezarın düşmənləri sırasındakı qurbanlarının birincisi yəqin ki, Siseronun özü olacaqdır. Bu, onun intensiv ədəbi məhsulları istehsalının qızgın ikinci dövrü idi. O dövrdəki əsərlərə 46-cı ildə yazılan «Brutus», «Paradox», «Orator», 45-ci ildəki «De finibus» («Ali») və 44-cü ildə Sezarın qətlindən sonra başa çatdırılmış «Tusculanae disputationes» («Tuskulan disputları»), «De natura deorum» («Allahların təbiəti haqqında») və «De officiis» («Borc barədə») əsərləri daxildir.

Siseron Sezarın 15 mart 44-cü ildə qətl qəsdinə cəlb edilməmişdi və o, öldürüləndə Siseron heç Senatda da olmamışdı. 17 martdakı Senatda isə ümumi amnistiyanın lehinə danışdı, lakin həmin vaxt özünün fəlsəfi əsərlərini yazmağa qayıtdı. Bu vaxt o, Afinada oxuyan oğlunun onun yanına gəlməsinə sevinirdi. Avqustun sonunda isə Romaya qayıtdı və onun 14 Filippika nitqləri (onlar Demosfenin Makedoniyalı II Filipp əleyhinə çıxışlarının – «filippikaların» təqlidi kimi belə adlanırdı) Mark Antoniyə qarşı idi. Onlardan birincisi 44-cü ilin 2 sentyabrında səslənmişdi, sonuncusunu isə 43-cü ilin 21 aprelində etmişdi. Bu, onun yenidən cəsarətlə siyasi səhnəyə qayıtmasının əlaməti idi. Onun bu dövrdəki siyasəti mümkün olan hər şeyi etmək idi ki, Sezarın götürmə oğlu Oktaviandan istifadə etsin. Onun kamil bacarığını o, ciddi surətdə qiymətləndirmirdi və Senatın kompromissə güclü meyil etməsinin əksinə, onun Antoniyə qarşı müharibə elan etməsinə çalışırdı. Antoni isə Sezarın ölümündən bilavasitə sonra hadisələrə nəzarət edirdi və bu vaxt Sizalpin Qalliyasında Sezarın qatillərindən birinin arxasına düşmüşdü.

Oktavianın Romaya yürüşü ona konsulluğunu saxlamağa imkan verdi. Siseronun bədbəxtliyinə səbəb olan, onun dediyi «bu gənc adam təriflənəcək, hörmətə sahib olacaq və sonra onları itirəcəkdir» sözləri Oktavianın diqqətindən kənarında

qalmadı. Oktavian, Antoni və Lenid Triumviratı oktyabrın axırında formalaşmışdı və tezliklə Siseronun edam edilməsi üçün onun axtarılmasına başlandı. O, əsir götürüldü və 7 dekabrda Qeta yaxınlığında öldürüldü. Onun başı və əlləri rostra üzərində qoyuldu, bu isə, Romadakı Forumda natiqlər üçün olan platforma idi.

Siseronun siyasətdəki işi daim öz opponentləri tərəfindən inkar edilir, dostları tərəfindən isə onun ləyaqətləri şişirdilirdi. Kübar əcdada malik olmayan yeni adam kimi o, heç vaxt Optimatlar dairəsinin aparıcı şəxsləri tərəfindən qəbul edilməmişdi. 63-cü ildən sonrakı öz siyasi bədbəxtliklərinin ardınca ona qısqanclıq göstərilir, bəzən də möhkəm xarakterə malik olmadığına görə onunla razılaşırdılar. Pompeylə siyasi ittifaqa girməyə ləngidiyindən o, heç vaxt buna nail ola da bilmədi. O, respublikanı qoruyub saxlamaq üçün başqalarından daha çox kompromissə getməyə hazır idi, lakin özünün «De Republica» əsərində onu da qəbul edirdi ki, respublika hökuməti güclü fərdin iştirakını tələb edir. Misal üçün, idealizə olunan Pompey kimi, qoy bu fərd də stabilliyi təmin edə bilsin.

Lakin o, Roma respublika inzibatçılığına xas olan zəifliyə də elə bir diqqət vermirdi. Bu administrasiya rüşvətxorluğu yoxlamaq barədə qanunvericilikdə nəşə etməkdə uğursuzluğa düşər oldu. Romadakı qanuna və qaydaya dəstək vermək üçün elə bir mexanizm yox idi. Onun 63-cü ildə «*Concordia ordinium*» konsepsiyasını qəbul etmək barədə müraciəti Optimatlar və Populyarlar arasında razılığın olmaması ucbatından real problemlər cərgəsinə daxil edilmədi.

Siseronun Terentsiyaya 82-ci ildə evlənməsi – bu qadın varlı olmaqla yanaşı, yaxşı tərbiyə görmüşdü, – 79-cu ildə qızı Tullianın, 65-ci ildə isə oğlu Markın dünyaya gəlmələri ilə nəticələndi. O, Terentsiyanı 46-cı ilin əvvəlində boşadı və 15 yaşlı Publiya adlı qıza, onun puluna görə evləndi. Çox sevdiyi qızı Tulliya üç dəfə ərə getməklə, 45-ci ilin fevralında öldü. Bundan azacıq sonra Siseron özünün ikinci arvadını da boşadı.

Onun qardaşı və cavan qohumu 45-ci ildə ikinci triumviratdan sonra tərtib edilən proskriptsiya siyahısına (onu ilk dəfə diktator Sulla tətbiq etmişdi) görə öldürüldülər. Onun o qədər sevmədiyi oğlu Mark qaçıb Filippidə vuruşdu. Sonralar gənc Mark Oktavianla barışdı və 30-cu ildə konsula çevrildi.

Vəkillərə rəmzi haqdan artıq pul almaq qadağan olunduğu halda, Siseronun pulu məhkəmələrdən, çox hallarda minnətdar müştərilərin irsindən gəlirdi. Onun bədxərcliyi, xüsusən çox sayda villalara malik olması, pula görə daim davam edən çətinliklərinin yaranmasına səbəb olurdu.

Siseronun yaradıcılığında epistolyar janr da xüsusi yer tutur. Siseronun b.e.ə. 67-ci ildən 43-cü ilə qədər olan məktublarından 900-ə qədəri bizim dövrə gəlib çatmışdır. Onlardan 835-ni o, özü yazmışdır, 46-nı dostlarına, maliyyə sahəsindəki məsləhətçilərinə və naşirlərinə, 419-u 94 sayda olan müxtəlif dostlarına, tanışlarına və qohumlarına ünvanlanmışdı. Antik dövr üçün müasir sayılan məktubların çoxu bizə gəlib çatmamışdır. Məktubların bir hissəsi Siseronun ölümündən sonra siyasi

səbəblərə görə məhv edilmişdi. Onun Oktavianla məktublaşmasından da heç nə qalmamışdır. Onun daha ehtiyatsız olan və özünün düşüncələrini açıb göstərən məktubları Attikə və Kvintə ünvanlanmışdı. Bu məktublarda o, Attikə çox sayda yunan zərb-məsəllərini misal çəkir. 45-ci ildə özünün bəzi məktublarını dərc etdirmək ideyası Siserona hakim kəsildi. Bu məktublar dəqiq qaydada yazılmış, yaxşı dilə malik olmaqla, heç şübhəsiz, nümunə kimi seçilmişdi. Lakin bu məktublar Siseronun sağlığında nəşr olunmamışdı, onlardan çoxu dostlarına kömək göstərməsi barədə əyalət qubernatorlarına olan xahişlərdən ibarət idi.

Belə məktublar qədim dünyanın başqa heç bir yerində mövcud olmadığından, əsas tarixi mənbələr hesab olunur. Onlar çox hallarda dəqiq tarixləri göstərir, həm də Sezarın vətəndaş müharibəsi barədəki icmallarını gözdən salmaq üçün istifadə edilə bilərdi. Həmin hadisələr barədə xəbər verəndə, o, təbii ki, kifayət qədər obyektiv deyildir və özünə qarşı etibarını yüksəltmək üçün o, keçmiş hadisələri düzgün yada salmamaqla yanaşı, onları həm də düzgün olmayan qaydada təsvir etməyi də bacarmamış deyildi.

Siseron Latın poeziyasında bir şair kimi də tanınır, onun poeziyaya töhfəsi nisbətən kiçik olsa da, bu sahənin özündə də heç də hesaba alınmayan bir şəxsiyyət deyildi. Onlardan məlum olan ən yaxşı poemalar fraqmentlər şəklində bizim dövrə gəlib çatsa da, «Onun konsulluğu haqqında» və «Onun həyatı və zamanları haqqında» əsərləri özünü tərifləməyə həsr olunduğuna görə antik dövrdə tənqiddə məruz qalmışdı. O, şeirdə heksametr üslubunu xeyli yaxşılaşdırmışdı, sətrin sonunda iki və ya üç hecalı sözlərdən istifadə etməyə üstünlük verirdi. O, şeirdə öz dövrünün müasir meyillərinə heç də rəğbət bəsləyən deyildi. Onun Homerdən və yunan dramaturqlarından etdiyi tərcümələrin fraqmentləri də salamat qalmışdır.

Lakin Siseron natiqlik sahəsində öz dövründə özünə bərabər olan başqa birisini tanımır. Axı o, siyasətdə və qanun məhkəmələrində öz reputasiyasını bir natiq kimi qazanmışdı. Məhkəmələrdə o, müdafiə məqsədilə iştirak etməyə üstünlük verirdi, ancaq onun Verresə qarşı istintaqı ən məşhur hadisələrdən biri idi. Əsasən, öz emosional gücünə görə o, axırda danışmağı sevirdi. Təəssüf ki, heç də müdafiə etdiyi işlərin hamısında o, Verresə olan hücumunda olduğu kimi, mənəvi cəhətdən sağlam sayıla bilən münasibət nümayiş etdirmirdi. Onun dövründə Roma natiqləri dolğun, rəngarəng və möhtəşəm üsluba malik olanlara – «asiyalılara» və birbaşa sadə üsluba malik olan «attiklərə» bölünürdü. Birincilərə Kvint Hortensi, ikincilərə isə Yuli Sezar və Mark Brut daxil idi.

Siseron isə özünün hansısa bir məktəbə məxsus olmasından və ona meyil etməkdən imtina edirdi. O, rodoslu Molon tərəfindən natiq kimi tərbiyə olunmuşdu. Molonun isə üslubu eklektik idi və o inanırdı ki, natiq müxtəlif üslubları qarışdırmalı və onlardan istifadə etməlidir.

Siseron auditoriyaya müraciət etməyə bənzər bir qaydada ritmlərin öyrənilməsinə yaxınlaşırdı, xüsusən cümləni və ya kəlməni vurğulayırdı. Onun

ritorikası bu sənətin formalarının qarışığı idi və auditoriyanın qulaqları bu effektlərə uyğun olaraq özünü sazlayırdı. Onun 58 çıxışı bizim dövrə gəlib çatmışdır, onlardan da bəzisi tam şəkildə saxlanmamışdır. Bəzi çıxışları dərc edilməkdən ötrü təftişə məruz qalmışdır. Onlardan ən mühümü «Pro Milone» çıxışıdır. Siseronun orijinal çıxışı bu vaxt uğursuz oldu və o, çıxışını yenidən yazıb Marsiliyada (Marseldə) sürgündə olan Milona göndərdi (Milon yolda sözləşdiyi Klodini öldürmüşdü, o, Siserona yaxın olmaqla, onun sürgündən qayıtmasına köməklik göstərmişdi. Klodi isə məşhur vəkil olan senatorun qəddar düşməni idi). Bir qayda olaraq, Siseronun dərc etdirdiyi çıxışları orijinaldan fərqlənirdi.

Siseron özünün «Brutus»-unda bir natiq kimi öz silahını təsvir edir, – bura fəlsəfəyə əsaslanmaq, ədəbiyyatı, qanunları, tarixin anbarını bütünlüklə bilmək, opponentin qollarını sarımaq və jürinin gülməsinə imkan verməmək bacarığı daxildir. Xüsusi işdə ümumi prinsipləri çıxışın əsasına qoymaq qabiliyyəti, geri çəkilməkdən istifadə etmək, acıq və ya yazıq gəlmə emosiyalarını qaldırmaq gücü, bilavasitə mahiyyət nöqtəsinə öz intellektini yönəltmək bacarığı ritorika cəbbəxanasının vacib vasitələridir. Bunlar heç də ədalətsiz mənzərə deyildir.

Siseron «Pro Archia» nitqində deyirdi: «Bu növləri (ədəbiyyatı və fəlsəfəni) öyrənmək gənc adamın qidasıdır, yaşlı adamın əyləncəsidir, uğura aludə olmaqdan, düşmənçiliklə barışmaqdan imtina etməkdir. İctimai zərər görmədən şadlanmaq, istər xaricdə, istərsə də ölkənin daxilində olsun, gecələr bizim daimi sirdaşımızdır». Onun yumoru da Stoiklərin ən yaxşı zarafatlarına bənzəyirdi. Bir qətl mühakiməsindəki nitqi barədə Siseron sonralar lovğalanmışdı ki, «jüri üzvlərinin gözünə kül üfürmüşdü».

Biri özünün anonim əsərində yazılırdı ki, «Siseron yayılan böyük yanğın kimi xətt üzrə uzağa və eninə gedir və fırlanır; onun daxili odu aşır-daşır və sönmək bilmir; o, müxtəlif intensivlikdə müxtəlif nöqtələrdən istifadə edir və yanacağa bel bağlayaraq onu qidalandırmaqda davam edir». Onun natiqlik uğurları, nobilitatein “yeni adama” (“homo novus”) müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, öz siyasi fəaliyyəti üçün ona yolu təmizlədi.

O, latın dilindəki yazını bütünlüklə inqilabiləşdirmişdi. O, «dövrü» üslubun əsl yaradıcısı idi. Onun üslubunda, əslində Avropa Renessans üslubu formalaşmışdı. Siseronun pərəstişkarı olan Kvintilian bəyan edirdi ki, onun adı natiqliyin sinonimidir və tarixçi Livi yazırdı ki, ikinci Siseron onu adekvat qaydada tərifləməyə ehtiyac duyacaqdır.

Təsadüfi deyildir ki, Böyük Britaniyanın XVIII əsrdəki görkəmli siyasi xadimi, Yeddiillik müharibədəki (1756-1763-cü illər) qələbənin təşkilatçısı Böyük Uilyam Pitt daim qızıl dilli Siseronu oxuyurdu, həm də onun öz düşmənlərinə, əleyhdarlarına paylarını qəzəblə verməsinə vurulmuşdu. Böyük Pitt özü də İcmalar Palatasında ən məşhur natiq kimi şöhrət tapmışdı, təsadüfi deyildi ki, onu “əsl romalı” adlandırırdılar.

Siseron ədəbiyyat nəzəriyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdi. B.e.ə. 55-ci və 46-cı illəri arasında o, natiqlik prinsipi və praktikasını üzərində mühüm müşahidə apardı. Bu məsələyə «De oratore», «Brutus» və «Orator» əsərlərini həsr etdi. Onun məsələyə geniş yanaşması klassik prinsipləri ilhamlandırdı.

O deyirdi ki, nitqin məqsədi üç amildən ibarətdir: nitq təlimatverici, cəzbedici və emosional olmalıdır. Birincisi üçün xeyli yaxşı saxlanmış ağıla malik olmalısən; ikincisi üçün asiyaçıların ekzotizmi ilə attikistlərin parlaqlığı arasındakı tarazlıq düşüncəsinə malik olmaq lazımdır. Üçüncüsü üçün isə psixologiyanın başa düşülən sağlamlığına malik olunmalıdır. Böyük nitq adətən təbii qabiliyyətin, məntiqin və sağlam liberal təhsilin kombinasiyasından meydana gəlir.

Siseron həm də görkəmli filosof idi. O, Epikurian filosofu Fedrin və Larissalı akademik Filonun rəhbərlikləri altında təhsil almış və beləliklə, fəlsəfinin dörd başlıca məktəblərindən üçünə bütünlüklə əsaslanmaq imkanı qazanmışdı. Epikurianizmi o, rədd edirdi, baxmayaraq ki, onun dostu Attik bu məktəbin pərəstişkarı olaraq qalırdı.

Siseron özünü akademik (Platonun Akademiyasının məzunu kimi nəzərdə tutulur) adlandırır, ancaq başlıca olaraq onun bilik nəzəriyyəsini tətbiq edirdi, onda olan dəqiqliyə üstünlük verirdi. Bu yolla o, özünün əsərlərindəki ziddiyyətlərə haqq qazandırır. Etikada o, daha çox doqmatizmə meyil edirdi və ona görə stoiklər ona maraq göstərirdilər. Lakin o, öz nüfuzu üçün stoiklərin arxasında olan Sokrata nəzər yetirirdi. Ömrünün çox hissəsində o, dinə münasibətdə aqnostik olaraq qalmışdı. Lakin 45-ci ildə qızı öləndən sonra dərin dini təcrübəyə malik olmuşdu. O, adətən, yazırdı ki, ateistdir.

Siseron 54-cü ildən əvvəl fəlsəfəyə dair ciddi şəkildə nəşə yazmırdı, bu, onun üçün asan olmayan siyasi atəşkəs dövrü idi. Bu vaxt o, «De Republica»-nı yazmağa başladı. Sonra isə «De legibus» əsərini yazdı. Bu əsərində o, yunan siyasi nəzəriyyəsi əsasında Roma tarixini təsvir etməyə cəhd göstərdi. Siseron demokratiyanı, oliqarxiyanı və monarxiyanı rədd edirdi (bununla o, bu üçlükdən yaxşı olan başqa birini nəzərdə tuturdu). Məqsədi isə təxəyyül edilən Romanın malik olacağı qarışıq konstitusiyanın xeyrinə çalışmaq idi. Onun «moderator»-un və ya «rector»-un təmsil olunması barədə nəzəriyyəsi məhz filosof avtokratı nəzərdə tuturdu. Onun konsepsiyasından, sonrakı romalılar imperator mövqeyini möhkəmləndirmək üçün saray xidmətçisi kimi istifadə etdilər.

Fəlsəfi əsərlərində o, ölüm şərəfdirmi, ağrı şərəfdirmi, müdrik adam dərdədən əzab çəkə bilərmə, həmçinin əqli qarışıqlıq, ləyaqət xoş sonluq üçün kifayətdirmi kimi suallara cavab axtarırdı. Onun məqsədi Romanı fəlsəfə ensiklopediyası kimi bir şeylə təmin etmək idi. O, öz materiallarını Stoiklər, Akademiklər, Epikurianlar və Peripatetiklər mənbələrindən çıxarmışdı. O, Platon kimi dialoq formasından istifadə etmişdi, lakin Platonunkuna deyil, Aristotel modelinə üstünlük verirdi.

Siseronun fəlsəfə tarixindəki şəxsi əhəmiyyəti onun yunan fəlsəfi fikrini Romaya ötürməsidir. Onun bu xəttdəki rolu Romaya, həmçinin Avropaya onların fəlsəfi lüğətlərini verməkdən ibarətdir. Biz keyfiyyət, fərdiçilik, boşluq, mənəviyyət, mülkiyyət, idrak, nəhayətsizlik, element, müəyyən etmə və digər başqa bu kimi şeylərə görə Siseronun sözlərinə borcluyuq. Bu yolda o, düşüncənin müasir yollarını qazıb çəkdi və fəlsəfə öz diqqətini dil problemlərində cəmləşdirəndə, o, da öz qiymətini almamış deyildi.

Siseron öz niqləri, həm də ritorikaya aid olan və fəlsəfi əsərləri hesabına klassik latın bədii nəsrinin yaradıcısına çevrilmişdi. Sonrakı dövrlərdə bu üslub nümunəvi kimi hesab olunmuşdu. Onun fəlsəfi əsərləri təkcə müasirlərini deyil, Orta əsrlərdəki və Yeni tarixdəki nəsilləri də yunan fəlsəfəsi ilə tanış etmişdi. O, hər bir adamın təhsili üçün yunan mədəniyyətinin əhəmiyyətinə dərinləndirən inanırdı. Siseron “humanitas” sözünü “təhsil” mənasında işlədirdi, güman edirdi ki, yalnız təhsil hesabına insan olmaq olar.

Siseronun antik dövrdəki təsiri müstəsna dərəcədə böyük idi. Antik dövrün romalılarından bizə çatan tarixi irsdə o, daim ən mühüm yer tutması ilə seçilirdi. Ölümündən 120 il sonra Kvintilian “Siseronizm”in başlanğıcını qoydu, onun nitqləri nümunə kimi göstərilir, üslub və təhsil ideali isə geniş təbliğ olunurdu. Erkən xristian kilsəsinin atası, filosof Müqəddəs Avqustin (354-430-cu illər) Siseron və Hortensi arasındakı dialoq ilə tanışlığını öz həyatının həlledici hadisəsi hesab edirdi. Böyük şair Petrarka (XVI əsr) dahi natiqin qızgın pərəstişkarı olduğundan, onun əsərlərinin öyrənilməsinə şərait yaratmışdı, axı onların da əsas məqsədi humanizm idi.

Vaxtilə Siseron da yunan filosoflarının əsərlərini populyar dildə ifadə etməklə, onların təbliğinə yol açmışdı və onun bu əməyi yunanların orijinal əsərlərinin XVIII əsrdə yenidən açılıb, istifadə edilməyə başlamasına qədər böyük rol oynadı. Antik dövrdə isə onun dahiyənə zəhməti olduqca mühüm əhəmiyyətə malik idi.

O, bir dəfə nə vaxtsa öz qiymətini aldı, qiymətləndirildi və indiyədək bu münasibət qüvvədə qalır. Böyük italyan şairi Petrarka Siseron haqqında demişdi: «Sən bəzən təsəvvür edə bilərsən ki, o, heç də bütpərəst filosof kimi yox, xristian apostolu kimi danışır». Bu gün hər kəs Volterin dediyi sözün əks-sədasının təsiri altındadır: «Necə düşünməyi bizə öyrədən Siseronu biz də lazımınca şərəfləndiririk». Ona ən böyük ehtiram isə onun böyük düşməni olan Yuli Sezardan gəlir: «İmperiyanın sərhədlərini uzağa atmaqdan, ağılın sərhədlərini genişləndirmək daha yaxşıdır».

«İmperium» barədə düşüncələr

Siseron haqqında söhbətlər, rəylər, təsəvvürlər onun öz dövründən min illər keçsə də kəsişmək bilmir. Onun ölümündən sonrakı onilliklərdə çoxları pıçıldı

şəklində özünə sual verirdi ki, görün, Siseron, əslində, nəyə oxşayırdı, lakin çoxları bu suala dinməz dayanmaqla cavab verirdi. Bəziləri hətta onun hökumətin casusu olub-olmadığı müəmması üzərində düşünürdü. Lakin başa düşürdülər ki, cavab üçün birinci növbədə onun özünün xatirələrinə əsaslanmaq lazımdır. Adamlar öz üzərlərinə düşən tale xoşbəxtliyini də bəzən daşımağı bacarmırlar. Hakimiyyət də adama çoxlu dəbdəbələr bəxş edir, lakin onların arasında təmiz cüt ələ isə çox nadir hallarda rast gəlinir.

Siseron rəsmi siyasi hakimiyyətə malik idi, latın dilində bu «imperium» – həyat və ölüm üzərində hakimiyyət olmaqla, dövlət tərəfindən fərdlərin üstünə yayılırdı. Yüzlərlə adam hakimiyyət sorağında idi, hakimiyyət axtarırdı. Siseron isə respublika tarixində ucalan elə bir şəxs idi ki, öz istedadından başqa heç bir resursun köməyinə bel bağlamadan buna nail olmuşdu. O, böyük kübar ailələrindən olanlardan tamamilə fərqlənirdi, axı onlar bir neçə nəsil ərzində seçki vaxtlarında öz xeyirlərinə bu amildən istifadə etmiş və onun öz dövründə də edirdilər. O, öz namizədliyinin arxalanması üçün, Pompey və Sezar kimi qüdrətli orduya da malik deyildi. O, Krassa məxsus olan qaydada öz cığırını səhlənləməyə üçün geniş taleyə də malik deyildi. Onun malik olduğu hər şey onun sərəncamında olan səsi idi və iradəsinin azacıq səyi ilə o, bunu dünyadakı ən məşhur səsə çevirə bilmişdi.

Siseronun 27 yaşı olanda Aprinum şəhəri yanındakı təpədə yerləşən ailə malikanəsində yaşayırdı, heç Romanı da görməmişdi. Gənc vəkil kimi o, əsəbi gərginlikdən əzab çəkirdi və bu təbii zəifliyinə qalib gəlmək üçün mübarizə aparırdı. O dövrdə Siseronun səsi hələ heç də sonralar başqalarından seçilməklə, çevrildiyi qorxulu bir alət rolunu oynamırdı. O, şüurunu, aqlını məşq etdirmişdi ki, bir qədər daha çox sözə malik olsun. Bəzi stress hallarında onun boğazı tutulurdu, necə ki, bir cüt qoyunu arxadan gələn sürü qapıdan keçmək üçün həmin vaxt itələyib kənara sıxır. Hər bir halda bu sözlər çox vaxt o qədər ucadan səslənirdi ki, auditoriyanı ələ alırdı.

Yorulmuş dinləyiciləri onu «alim» və ya «yunan» adlandırırdılar və bu terminlər əsla kompliment deyildi. Baxmayaraq ki, heç kəs onun natiqlik istedadına şübhə etmirdi, onun daxilində olduğu çərçivə öz ambitsiyasını həyata keçirmək üçün çox dar idi və vəkilliyinin bir neçə saati ərzində düzgün vokal tonda açıq havada və bütün mövsümlərdə danışması, onu bəzən bir neçə günlüyə səsdən məhrum edirdi. Xroniki yuxusuzluq və qıdanı pis həzm etməsi onun üstünə düşən bəlalar sırasına əlavə olunmuşdu.

Siyasətdə yüksəlmək üçün o, professional köməyə möhtac idi. Ona görə də müəyyən vaxtını Romadan kənarda keçirməyi qərara aldı, həm öz beynini təzələmək, həm də ritorika sahəsində aparıcı müəllimlərdən məsləhət almaq üçün – onların da çoxu Yunanıstanda və Kiçik Asiyada yaşayırdı, – səyahətə çıxdı.

Molonun natiqlik məktəbi

O, Brundiziya limanına gəlib çıxdı və oradan gəmi ilə Yunanıstana üzməyə başladı. Bu vaxt Servili Vatia və Klavdi Pulxer konsulluq edirdilər. Romanın əsasının qoyulmasından isə 674 il keçirdi. Sonralar güclü təsir bağışlayan Siseron bu vaxt heç kəs deyildi. Doğrudan da, o, məşhurlaşanda, ən kiçik küçədə də gəzişəndə tanınmamış qalmırdı.

O, ilk olaraq Afinaya gəldi, burada Akademiyada fəlsəfəni öyrənməyə çalışırdı. O, mühazirələri dinləmək üçün mühazirə zallarına gedirdi. Hətta qulu Tironu da fəlsəfəni öyrənməyə sövq etmək istəyirdi ki, uzun səyahət vaxtı onunla bu mövzuda söhbət edə bilsin. Daha çox Askolonlu Antioxu dinləməyə üstünlük verirdi. Stoitsizmin üç baza prinsipi – ləyaqət xoşbəxtlik üçün kifayətdir, ləyaqətdən başqa heç nə yaxşı deyildir və emosiyalara inanılmamalıdır, – ilə tanış oldu. Bu, üç sadə qayda idi və adam yalnız onlara əməl etsə, dünyanın bütün problemlərini həll edə bilərdi. Buna baxmayaraq, Siseron çox hallarda bu məsələlər barədə müzakirəyə girişirdi. O, altı ay Antioxla qaldı və sonra əsl səyahət niyyəti ilə yola düşdü.

Həmin dövrdə ritorikanın başlıca məktəbi Asiya metodu adlanırdı. Bu, dəqiq, elə bil ki, çiçəklərlə bəzənmiş bəlağətli kəlmələrlə və ritmlərlə dolu natiqlik üslubu idi. Romada onun aparıcı nümunəsi Kvint Hortensi idi. O, həmin dövrün ən məşhur natiqi olmaqla, ayaq üstündə dayanıb cürbəcür hərəkətlərə maraq göstərdiyindən, onun ləqəbi «Rəqs edən Ustad» idi. Siseron öz gözləri ilə onun hərəkətlərini görəndən sonra Hortensinin bütün müəllimlərini axtarmağa başladı, həmin adamlar öz üslublarına həm də həzz elementləri əlavə etmişdilər. Siseron onların hər biri ilə həftələrlə vaxt keçirdi, onların metodlarını o vaxta qədər səbirlə öyrəndi ki, nəhayət, hiss etdi ki, bunlara artıqlaması ilə yiyələnmişdir.

Sonra o, Rodosda Apollon Molonun məktəbinə daxil olmağı qərara aldığından oraya yollandı. Molon onu dəniz sahilində gözləyirdi. Molonun özü vəkil idi, Roma məhkəmələrində parlaq çıxışlar etmişdi, hətta Yunanıstandakı Senata müraciət etməkdən ötrü Romaya dəvət olunmuşdu. Bu, eşidilməmiş bir şərəf idi. Bundan sonra o, Rodosdakı istirahətinə qayıtmış və özünün ritorika məktəbini açmışdı. Onun natiqlik nəzəriyyəsi Asiyatikə tam əks olmaqla, formaca sadə idi: o qədər də çox hərəkət etmə, başını düz saxla, hədəfi vur, dinləyiciləri güldür, onları ağlat və bu vaxt sən onların rəğbətini qazanacaqsan və tez yerinə otur. Molon deyirdi: «Heç nədən asılı olmayaraq, göz yaşından daha tez quru». Bu, Siseronun öz zövqündən çox uzaq olsa da, o, özünü bütünlüklə Molonun himayəsinə həvalə etdi.

Molonun birinci hərəkəti ona axşamlar bərk bişmiş soyutma yumurtanı ançous sousu ilə yedirtmək idi. Siseron bu şam yeməyini bitirəndə, buna görə şikayətlənsə də, bir qədəh keçi südü içirdi. Müəllimi ona deyirdi ki, «cavan oğlan, sən möhkəm olmalısən». «Heç bir qüdrətli olan nəyinsə səsi, heç vaxt kövrək qamışın səsinə çatmır». Bu sözlər ona necə təsir etmişdisə, həmin gecə Siseron çox yaxşı yatdı.

Dan yeri söküləndə isə müəlliminin nəzarəti altında bədən tərbiyəsi təcrübələri başlanırdı. Molon deyirdi: «Forumda danışmaq cığırdakı at çapmaqla müqayisə edilə bilər. O, dözümlülük və güc tələb edir». Molon ona deyirdi ki, ayaqlarını aralı qoy, sonra belini iyirmi dəfə əy ki, ayağının hər iki tərəfindən yerə toxunasan. Sonra onu beli üstə uzandırır. Qolları bu vaxt başının arxasında birləşməli idi və ayağını tərپətmədən təkrarən oturmağı tələb edirdi. Digər idman hərəkətlərini də etdirirdi. Belə rejimə davam etməklə yanaşı, ona hər gün nəsə əlavə olunurdu ki, bu məşqlərin təsiri artsın. Siseron bundan sonra, adətən, yaxşı yatırdı.

Sonra deklamasiya məşqləri başladı. Molon onu şəhərdən kənara çıxarıb, günortanın qızmar istisində tapşırığı hissələri əzbər söyləməyə onu məcbur edirdi. Adətən, bu mühakimə səhnəsi idi və ya Menanderdən qalmışdı. – fasilə vermədən təpəyə qalxmaq, bu vaxt kərtənkəllər onun ayaqlarının altından qaçır, yalnız zeytun ağaclarının üstündəki cırcıramaların aram verməyən səsi gəlirdi. Bu yolla Siseron öz ağ ciyərlərini möhkəmləndirirdi və sadəcə bircə nəfəs aldıqdan sonra daha çox söz deməyi öyrənməklə, bunu bütünlüklə bir adətə çevirə bilsin.

Günortadan sonra Molon onu dəniz kənarındakı çimərliyə aparırdı. 80 yard addımlayıb (bu, insan səsinin çata bildiyi ən uzaq məsafə idi), onu dənizin dalğalarının şırıltısına və başqa heç bir səs-küyə məhəl qoymaqdan uca səslə danışmağa məcbur edirdi. O deyirdi ki, bu ona bərabərdir ki, açıq havada üç min adam mızıldanır və ya Senatdakı müzakirələrdə bir neçə yüz adam anlaşılmayan bir qaydada danışır. Molon böyük Demosfeni xatırlamağı məsləhət görürdü. O demişdi: «Natiqlikdə yalnız üç şey vacibdir: (Fikrini-müəllif) çatdırmaq, çatdırmaq və yenə də çatdırmaq». Demosfen natiqin öz fikrini dinləyicilərə aydın şəkildə çatdırmasını nəzərdə tuturdu. Bu böyük natiqin özü yüngül bir qaydada pəltək idi. Auditoriyanı o, küləyin sürətlə əsməsinə bənzədirdi. Bu, yeganə fərasətdir ki, onu susdurasan. Molon deyirdi: «İndi sən sahildə o məsafəyə qədər uzaqlaş ki, çalışsasan mən səni eşidim».

Sonra Molon başqa məsləhətlərini verirdi, bir təcrübədən digərinə keçirdi. O deyirdi ki, natiq boynunu əyməməlidir, barmaqlarını bir-birinə keçirməməlidir, çiyinlərini çəkməməlidir. Əgər natiq öz barmaqlarını jest üçün istifadə etməlidirsə, çalışmalıdır ki, orta barmağı baş barmaqdan uzağa əysin və digər üç barmağını uzatsın. Natiq təkcə o vaxt nəyisə rədd edirsə, gözlər daim jest istiqamətinə yönəlməlidir.

Nəyisə yazmağa icazə verilmirdi, çünki heç bir natiq məndən oxumaqla və ya qeydləri ilə məsləhətləşməklə layiqli ad qazanmağı arzulamamalıdır. Molon çıxışın yadda saxlanmasının standart metodunun tərəfdarı idi, bu çıxış edən adamın evin ətrafına dolanması təsəvvürünü yaradırdı. «Zaldakı çıxışında ilk hansı nöqtəni qoyacağın yeri bil və əmin ol ki, axtardığın mənzərə oradadır. Sonra ikinci nöqtəni müəyyən et və beləcə davam et. Evin ətrafına bu yolla dolaşmaqla sən təbii qaydada səfər edəcəksən. Beləliklə, öz çıxışının bölmələrini təkcə bir otaqla deyil, hər bir yataq çarpayısı və heykəllə nişanlaya biləcəksən».

Siseron həmin yaz və yay aylarında Molon akademiyasında yalnız yeganə şagird deyildi. Bəzi vaxtlarda ona kiçik qardaşı Kvint və əmisi oğlu Lutsi, həm də onun iki dostu da qoşulurdu. Bu dostlardan biri olan Attik natiqliyə heç bir maraq göstərmirdi. O, Afinada yaşayırdı və yəqin ki, siyasətdə karyera qurmaq barədə onun heç bir niyyəti də yox idi, lakin Siseronla birgə vaxt keçirməyi çox sevirdi. Onlar yığışırdılar ki, öz natiqliyi hesabına Molonun nə effektdə malik olduğuna tamaşa etsinlər. Molon isə başını təxəyyül etdiyi jüriyə əyib, bir qədər sakit dayandıqdan sonra ayağa durub deyirdi: «Siseron, mən səni təbrik edirəm və səndən həzz alıram. Bura Yunanıstandır və mən onun taleyinə görə üzr istəyirəm. (Axı Roma b.e.ə. 146-cı ildən başlayaraq Yunanıstanı da işğal etmişdi). Bizə qalan yeganə şərəf nitqimizin aliliyidir və indi sən onu çox yaxşı götürdün». O, əlavə etdi: «Sən, mənim oğlanım, geri qayıt və Romanı fəth et!»

Əlbəttə, bunu demək asan idi. Lakin bunu necə həyata keçirmək olardı? Səsindən başqa heç bir silahın olmadan, necə «Romanı fəth» edə bilərdin?

Siseronun senator olmaq arzusu

Bu vaxt atacağı ilk addım ona tam aydın idi, o, senator olmalı idi. Həmin dövrdə Senata girməyə nail olmaq ən azı 31 yaşına çatmış və milyoner olan adam üçün zəruri idi. Hər ilin iyun ayında keçirilən seçkilərdə namizəd olmağa qadir olmaq üçün sadəcə bir milyon sestertsi pulun olmalı idi, bu yolla özünün layiq olduğunu hakimiyyətə göstərə biləsən. Bu vaxt əvvəlki ildə ölən və ya öz yerini saxlamaq üçün ümitsiz yoxsula çevrilən senatorların yerini tutmaq üçün 20 yeni senator seçilirdi.

Bəs Siseron bir milyon pulu haradan əldə etməli idi? Onun atası heç də o məbləğdə pula malik deyildi. Onların ailə malikanəsi kiçik idi və onun girov qoyulması da müşkül bir məsələ idi. Bu vaxt o, üç ənənəvi çıxış yolu ilə üzləşdi, lakin onları həll etmək də çox vaxt aparacaqdı və bu məbləği oğurlamaq da olduqca riskli bir iş idi. Buna müvafiq olaraq o, Romadan geri qayıtdıqdan sonra tezliklə evləndi. Terentsiya 17 yaşında olmaqla, bu qızın oğlan uşağı kimi düz səthli döşü var idi, qara saçlarını qısa və möhkəm hörürdü. Qızın ögey bacısı bakirə Vestal qızı idi, ailəsinin sosial statusunu təmin edirdi. Daha əhəmiyyətli isə o idi ki, o, Romada iki kasıb mənzil blokunun sahibi idi, şəhər kənarında da malikanəsi və ferması var idi. Onların ümumi dəyəri 1,25 milyon sestertsi idi.

Beləliklə, Siseron bu yolla gedərək senatora çevrildi; bu da bir fakt idi ki, o, ümumən Romada Hortensidən sonra ikinci vəkil kimi qiymətləndirilirdi. Və bu vaxt o, Senatda yer tutmağa icazə veriləndən əvvəl bir illiyə Siciliya əyalətində kvestor kimi işləməyə göndərildi. Onun rəsmi titulu magistratlar içərisində ən aşağı səviyyə

sayılırdı. Bu vəzifəni icra etmək üçün yola düşənlərə, öz arvadlarının onları müşayiət etməsinə icazə verilmirdi, ona görə də Terentsiya evdə qalmalı oldu.

Siseron müəyyən kəlmələri təkrar etməyi sevirdi. O, hamamdan və məhkəmədən çıxıb arabada gedəndə və şəhər kənarındakı gəzintiləri vaxtı çıxışlarını qulu Tirona diktə edirdi. O, heç vaxt çıxışını gödək sözlərdən başlamırdı.

Siciliyada necə yaşamasını və fəaliyyət göstərməsini isə onun gündəliyi əks etdirir. Mart ayında bir aylığa evinə qayıtdı, o, Senata Puteolidən keçməyə əmin olmaq istəyirdi. O, Neapol limanına ilk dəfə Roma respublikası senatorlarının, al-qırmızı kənarları olan toqasında daxil oldu.

Siseron özünü inandırmışdı ki, Siciliyada elə böyük uğur qazanmışdır ki, Romaya qayıdanda hamının diqqət mərkəzində olacaqdır. O, çox miqdarda taxıl almışdı ki, qayıdanda paytaxtdakı öz seçicilərinə yedirtsin. Əlbəttə ki, taxılın satın alınması ona xeyli ucuz başa gəlmişdi. Bu vaxt onun hökumət tədbirlərində çıxışları nəzakət inciləri sayıla bilərdi. O hətta yerliləri ilə söhbət etməyə də marağını itirmişdi. Senata rəsmi məlumatlarında öz nailiyyətləri ilə lovğalanırdı. Bəziləri ona eyham vururdu ki, axı Siciliya heç də dünyanın mərkəzi deyildir. O isə belə istehzal qeydlərə əhəmiyyət vermirdi.

Senata Puteolidən seçilmək heç də asan məsələ deyildi. Buradakı yerli kütlə də onun namizədliyinin lehinə deyildi. Konsul olmağa artıq göz dikən Hortensi bir neçə ziyafət vermişdi. Siseron sahilə çıxdıqda heç kəs ona məhəl qoymadı. Biri ondan soruşdu: «Senator, Romadan nə kimi yeniliklər vardır?» Siseron özünü gülümsəyən kimi göstərdi: «Yaxşı, sirdaş, mən Romadan gəlmirəm. Mən öz əyalətimdən qayıdıram». Sərxoş adam dedi: «Ey! Ay mənim yaxın sirdaşım! O, öz əyalətindən dönür». Bu sözə başqaları da gülüşdü.

Bu vaxt Hortensi qonaqlarını qayıqla yola salırdı. O, Siseronu ona qoşulmağa dəvət etmədi. Siseron fikir içərisində sahildə tək dayanmışdı.

Bu adi hadisə, onun daxilində öz ambitsiyasını qaya kimi möhkəmləndirmək xidmətini göstərdi. O, alçaldılmışdı, həm də özünə çox güvəndiyindən alçalmışdı və bu, onun dünyada kiçik adam olduğuna kobud bir işarə idi. O, Hortensidən və onun qonaqlarından gözünü ayırdı və kənara baxmağa başladı. Bu vaxt o artıq dəyişilmişdi. Onun gözlərindən oxunurdu ki, «Çox yaxşı, siz səfehlər şadlanın, mən isə işləyəcəyəm». O, yuxuda olan bir adam kimi limandan ayrıldı, gəzməyə başladı və bir dəfə də olsun, geriə baxmadı.

Mark Tulli Siseron barədə əsl əhvalat başladı.

Dönüş nöqtəsi

Dönüş nöqtəsi kimi özünü göstərən həmin gün tamamilə başqalarına bənzər bir qaydada başladı. Dan yeri söküləndən bir saat əvvəl Siseron, həmişə olduğu kimi, ilk olaraq ev adamlarını oyatmağa başladı. Bu, noyabrın soyuq olan ilk günü idi. Siseron Eskvilin təpəsində ikimərtəbəli yaşayış evinə malik idi, evin bir tərəfində məbəd, digər tərəfində isə digər yaşayış evləri var idi. Bu, onun atasının evi idi, lakin həmin vaxt kasıb olan qoca kişi öz kəndindən nadir hallarda kənara çıxırdı. Siseron bu evi özünə götürmüşdü, arvadı Terentsiya və onların beş yaşlı qızları Tulliya ilə birlikdə burada yaşayırdı. Evdə həm də bir düjün qul var idi.

Siseronun adı «çiçər» sözündən əmələ gəlmişdi, bu, «noxud» demək idi. İndi bu bitkiçilik məhsulu «türk noxudu» adlanır və o, özü də inanırdı ki, belə qeyri-adi ad siyasətdə faydalı olmalıdır.

Bir şaxtalı gündə, adətən, bədbəxt adamlar kütləsi ümitsiz qaydada xeyli gözlədikdən sonra Siseronun evinin qapısından içəri keçdilər. O tapşırırmışdı ki, «Kim səsə malikdirsə, o, içəri buraxılsın». Tezliklə otaq qayğı içərisində olan müştərilərlə doldu, onların hər biri senatorun, az da olsa, vaxtını almaq istəyirdi. Əsl növbə yaranmışdı. Siseron dedi: «Allaha şükür!» O, camı taxılla doldurub, taqətdən düşmüş kor kişinin torbasına tökdü.

Senator həmin səhər məhkəməyə ata qatili kimi ittiham olunan bir gənci müdafiə etməli idi, günorta isə Senatın sessiyasına gedəcəkdə. O, katibinin oxuduğu məktuba ayaq üstə qulaq asıb, quluna mesajı diktə etdi. O, məktubları acgözlüklə oxuyurdu. Görən bu məktubun müəllifi yararlı tayfanın görkəmli vətəndaşındırmı? Yaxud konsul seçkisinin ilk əsrlərindən səs verənlər arasında olan kifayət qədər varlı iş adamıdırmı? Bu vaxt o, şəhərdə baş verən bir hadisə barədə hekayəti eşitdi. O soruşdu: «Bu, həqiqətdirmi?»

Sənəddə Siciliya qubernatoru Qay Verresin soyğunçuluğundan söhbət gedirdi. Bu hadisə açılıb töküləndə, o, Verresdən üç ay əvvəl aldığı məktubu xatırladı. Adamlar onu «qaban» adlandırırdılar, bu qabanın burnunda qan görünürdü. Verres ona göndərdiyi məktubda Siseronun rəssamlıq əsrlərindən ibarət kolleksiyası ilə maraqlanmışdı.

Onun cangüdənləri adamlardan rüşvət tələb edirdilər, bunu vermədikləri halda, onları hədələyirdilər. Verres yaxşı heykəl əsərləri kolleksiyasına malik idi. onların arasında Mironun «Disk atan» və Polikletin «Nizə gəzdirən» heykəlləri var idi. (Mironun «Disk atan» heykəlinin surətləri keçmiş SSRİ-nin çox şəhərlərində, o cümlədən Bakıda var idi. Bu heykəl insan fiqurasını gözəl bir şəkildə, sağlam gəncin bədənini anatomiya qaydalarına tam uyğun bir qaydada təsvir edirdi.) Ona bir öküz arabası ilə dolu mal gətirirdilər və liktorları (cangüdənləri) arabanı boşaldırırdılar.

Verresdən şikayət edən adamlar aradan götürülürdü. Onun bağında çoxlu yaxşı bürünc heykəllər var idi. O, onları oğurlatdırmışdı, bu heykəllərin çoxunun dörd əsrlik yaşı var idi. Konsul Sirakuzaya gələndə, onları öz iqamətgahından uzaqlaşdırmaq istəmişdi. Bu işi tapşırdığı Steni onun göstərişinə əməl etmədikdə, onu saxtakarlıqda

ittiham etdirib, məhkəməyə çağırtdırmışdı. İttihamı Verresin kliyenti irəli sürmüşdü. Məhkəməyə də Verresin özü hakimlik edirdi, bu isə Steninin hökmən cəzaya məhkum edilməsi demək idi. Ona görə də o, şəhərdən qaçmağa məcbur olmuşdu və indi Siseronun yanına gəlmişdi. Çünki o, öz iştirakı olmadan ittiham edilmişdi, qandala salınmaqla beş min sestertsi cərimə ilə cəzalandırılmışdı. Verres bununla kifayətlənməyib, ona qarşı təzə şəhadətlər toplayırdı, guya ki, bu vaxt İspaniyada Romaya qarşı qiyam qaldırmaq üçün casusluq edirmiş. Ona görə də dekabrın ilk günündə Sirakuzada yeni məhkəmə mühakiməsi qurulmalı imiş. Casusluq etmək ağır cinayət hesab olunurdu. Steni Siserona dedi ki, senator, mənə inanın, o, məni çarmıxa çəkdirməyi planlaşdırır, bunu heç gizlətmir də, bu barədə açıqca lovgalıqla danışır. Mən heç də birinci olmayacağam, köməyə çox möhtacam. Siz mənə kömək edə bilərsinizmi?

Yenə də «mən sizə möhtacam» deyərək təkid etdikdə, Siseron soruşdu:

– Axı nəyə görə?

– Çünki mənim ümid bəslədiyim yalnız buradır, Siciliya deyildir, orada məhkəmələrə Verres nəzarət edir. Və hər bir kəs mənə deyir ki, Mark Siseron Romada ikinci ən yaxşı vəkildir.

Siseron:

– Onlar, həqiqətən bunu deyirlər?

O, bu epitetə nifrət etdiyindən, sarkazma yaxın olan bir qaydada dedi:

– Yaxşı, onda niyə ikinci yaxşıya müraciət etməyi qərara almısan? Niyə birbaşa Hortensinin yanına getməmişən?

Xahişçi heç bir süniliyə yol vermədən dedi:

– Mən bu barədə düşünmüşdüm, lakin o, məni geri qaytardı. O, Verresi təmsil edir.

Siciliyalı getdikdən sonra Siseron kabinetində tək oturmuşdu, dəri şarı bir əlindən o bir əlinə atırdı, bu əllərini möhkəmləndirmək məşğələlərindən biri idi. O, «Rəqs edən Ustadın» və «Qabanın» yaxınlığını bilirdi. Onlar bir müddət bir yerdə olmuşdular. O düşünürdü ki, onun mövqeyində olan adam dəli olmalı idi ki, Hortensi və Verresə qarşı çıxıb özünü dolaşdırsın. Həm də bəzi siciliyalılar heç Roma vətəndaşları da deyildilər.

O, səhər tezdən qızı Tullianın əlindən tutub, küçədə hər kəsi öz adı ilə salamlayırdı və qulu Tirona dedi ki, siyasətdə birinci qayda sifəti heç vaxt yaddan çıxarmamaqdır. Şəhərdə küçə ilə gedəndə iki qulu onun sənədlərini aparırdı, bu sənədlərlə o, məhkəməyə gedəcəkdi. Bir düjün şikayətçi də Eskvilin təpəsindən düşürdü. Burada Siseron yaxşı tanınan şəxs idi, maraqlarını təmsil etdiyi dükançıların və tacirlərin qəhrəmanı idi. Onlar bir neçə il idi ki, onu müşahidə edirdilər. Hamı başını əyməklə onu salamlayırdı.

Həmin vaxt altı ya yeddi məhkəmə, demək olar ki, öz daimi sessiyalarını keçirirdi, onların hər biri Forumun müxtəlif yerlərində yerləşirdi. Hər bir məhkəmənin

pretoru öz binalarından bura gəlirdi və yarım düjün lektor onun yolunu adamlardan təmizləyirdi. Hortensinin özü bu vaxt pretor idi, o, Senat tribunasına tərəf gedirdi. Hortensinin Siserondan acığı gəlirdi, ancaq o, çox yaxşı maneralara malik idi, bu dəfə sadəcə olaraq onu görmədi.

Mərkəzi cinayət məhkəməsində on beş yaşlı Qay Popilli Layen məhkəmədə öz atasına ölümcül xəncər zərbəsi vurduğuna görə ittiham olunurdu. Böyük kütlə məhkəmə iclasının başlanmasını gözləyirdi. Romalılar məhkəməyə «tribunale» deyirdilər. Siseron müdafiə üçün sonuncu çıxışını etməli idi. Kifayət qədər nəzərlər ona dikilmişdi. Əgər o, jürini inandırmaqda uğursuzluğa uğrasa, oğlan ata qatili kimi məhkum ediləcəkdə. Çılpaq soyundurulub qana bulaşana qədər qamçılanacaq və sonra isə it, xoruz və gürzə ilə birlikdə kisəyə salınıb ağzı tikiləcək və həmin kisə Tibr çayına atılacaqdı.

Siseron müttəhimin dayısının yanında, müdafiə üçün nəzərdə tutulan skamyada oturmuşdu. O, müşahidəyə dalıb fikirləşdi ki, «Biz, həqiqətən də, bəraətə nail olmalıyıq, bu vaxt Popillini it, xoruz və gürzə ilə birlikdə ağzı tikilmiş kisədən azad edəcəyik. O, müştərisinin təqsirkar olub-olmadığına görə heç vaxt təşviş hissi keçirmirdi, bu, məhkəmə üçün idi. O, ən yaxşı olan saydığı bir işi görmək istəyirdi, həm də Popilli Layen lovğalana bilərdi ki, onların nəsil şəcərəsindən dörd nəfər konsul çıxmışdır, onun özü də nə vaxtsa bu vəzifə üçün mübarizəyə başlasa, onlar ona dəstək verməyə borclu idilər.

Siseron qullarına dedi ki, özlərini narahatlıqdan qorumaq üçün çıxıb getsinlər, özü isə burada kifayət qədər yaxşı çıxış etmək istəyirdi. O, öz müştərisinə tərəf nəzakətlə əyilib dedi:

– Günaydın, Popilli, mən inanıram ki, biz tezliklə, bunu həll edəcəyik.

Sonra qulu Tirona tərəf dönüb dedi:

– Mənim sənə daha mühüm tapşırıgım var. Qeyd dəftərçəni mənə ver.

İstəyirəm ki, sən Senat binasına gedəsən, orada baş məmuru tapasan və görəsən ki, bu günorta buradakı qaydaya təsir etmək üçün belə bir kağızı əldə etmək şansı varmı? O, sürətlə yazdı: «Bizim siciliyalı dostumuza heç nə demə. Böyük təhlükə vardır. Biz ehtiyatla hərəkət etməliyik, əlverişli vaxt gələndə addım atmalıyıq».

O, kağızda yazmışdı: «Bu binanın rəyi elədir ki, əyalətdə qadağan olunan ağır cəza ilə, adamların özü məhkəmədə iştirak etmədən, onları ittiham etsin». Beləliklə, o, öz böyük rəqibinə axırıncı çağırışını etmək istəyirdi. Bu, əslində, müharibə bəyannaməsi idi.

Celli Publikola noyabr ayı üçün sədrlik edən konsul idi. O, köhnə məktəbə məxsus olan səfeh hərbi komandan idi. O, filosofları heç sevmirdi.

Məhkəmədə Siseron artıq çıxışına başlamışdı. O deyirdi ki, əgər gənc Popilli bəraət alsa, öz ömrünün qalan hissəsini hərbi xidmətə həsr edəcəkdir. Bu vaxt ittihamçı, jüri və həm də onun öz müştərisi bütünlüklə təəccüb içərisində idilər. Bu sadəcə hiyləgərlik idi. Böyük vəkil planlaşdırılmış digər çıxışa malik idi.

Bu, təbii bir şeydir ki, heç də bütün siyasətçilər böyüklüyə nail ola bilmirlər. O vaxt Senatda işlərini davam etdirən 600 adamdan yalnız 8-i məhkəmələrdə sədrlik etmək üçün hər il pretor seçilə bilərdi və onların yalnız ikisi konsul imperium-u (hakimiyyətini) əldə etmək üçün daha uzağa gedə bilərdi. Başqa sözlə, bu sayda adamların yarısından çoxu Senatdan kənarda, ümumiyyətlə, heç bir vəzifəyə seçilə bilməzdi. Onlar aristokratlar olmaqla «pedarii» – öz ayaqları ilə səs verənlər adlanırdılar. Həm də bu vətəndaşlar respublikanın onurğa sütunu – bankirlər, biznesmenlər və İtaliyanın hər tərəfindən olan torpaq sahibləri idilər; varlı, nəzakətli və vətənpərvər adamlar idilər. Siseron kimi, onlar çox vaxt «yeni adamlar» olmaqla, öz nəsillərində ilk dəfə olaraq Senata seçkini udmuşdular.

Qədim ənənəyə görə, bu, sonra da davam etdirilirdi. Senatın qapıları açıq saxlanılırdı ki, xalq müzakirələri eşidə bilsin. Celli çıxışında cəbhəni tərk edən ordu komandirləri haqqında danışdı. Bütün üç cəbhədən gələn xəbərlər yaxşı idi. Cənubi İtaliyada çox varlı Mark Krass, - o, bir dəfə lovğalanmışdı ki, nə qədər ki, təkcə öz gəliri hesabına 5 min nəfərdən ibarət legion saxlaya bilir, heç kəs onunla müqayisədə özünü varlı adlandıra bilməz, - Spartakın qul üsyanını böyük qəddarlıqla yatırtmışdı. İspaniyada Böyük Pompey 6 illik vuruşdan sonra qiyamçı orduların axırıncısını məhv etmişdi. Kiçik Asiyada Lutsi Lukull çar Mitridat üzərində şərəfli qələbəyə sevinirdi. Onların məlumatları oxunduqda hər birinin müdafiəçiləri qalxıb öz patronunun nailiyyətlərini tərifləyirdi. Onun rəqiblərinin etdiklərinə isə heç əhəmiyyət vermirdilər.

Krass Pompeyə nifrət edirdi və Pompey öz legionları ilə gəlib çıxana qədər bütöv etimadı qazanmaq üçün Spartakı tam məğlub etməyi qərara almışdı. Pompey də Krassa nifrət edirdi və Spartakın sonunun şərəfini özü qazanmaq istəyirdi. Buna görə o, triumf xalası qazana bilərdi. Pompey sonda gəlib Spartakın ordusunun qalıqlarını məhv etməsi ilə lovğalanıb deyirdi ki, «alağı kökündən yalnız o çıxartdı». Krassla Pompeyin hər ikisi həm də Lukulla nifrət edirdilər. Çünki o, daha cazibədar komandaya malik idi.

Siseron Senatda çıxış etməyə başladı, o, çox sakit və əvvəlində utancaq şəkildə danışdı. Çalışdı ki, dinləyicilər qulaqlarını ona diksinlər:

– Şərəfli üzvlər, ordudakı bizim adamların hesabatını müqayisə etdikdə, hansını ki, biz eşitdik, mən bərkdən deyəcəyəm kiçik bir şeydən qorxuram.

Bu vaxt onun səsi yüksəldi:

– Lakin əgər bu nəcib evdə artıq qulaqların günahsız insanın şikayətini eşitməyəcəyi bir vaxt gəlib çatsa, onda onların bütün cəsarətli işləri qiymətsiz olacaqdır və bizim əsgərlər əbəs yerə qan axıtmalı olacaqlar.

Onun yaxınlığındakı skamyalardan razılıq pıçılıtları eşidildi.

– Bu səhər mənim evimə tam günahsız olan bir adam gəlmişdi, ona bizim sıradan olan birinin münasibəti o qədər biabırçı, elə dəhşətli və qəddar olmuşdur ki, allahlar özləri də bunu eşitsələr, ağlamalı idilər. Mən bu yaxınlaradək bədbəxt,

düzgün idarə olunmayan və düzgün qiymətləndirilməyən Siciliya əyalətində yaşayan və Termedən olan Stenini nəzərdə tuturam.

«Siciliya» sözü eşidildikdə Hortensi yüngül qaydada yerində fırlandı. O, Siserondan gözünü çəkmədən dönüb Kvintlə pıçıldaşmağa başladı. Axıncı Metell qardaşlarının yaşca böyüyü idi.

Siseron öz iri addımları ilə irəliləyərək, uğurlu bir qaydada hədəfi vururdu. Molonun yanından qayıtdıqdan sonra, onun, Demosfenin müəllifi olduğu «çatdırmaq, çatdırmaq, çatdırmaq» resepti Siseronun ağılında möhkəm qalmışdı. O, çox sayda saatlarını teatrda keçirmişdi, aktyorların metodlarını öyrənmişdi və pantomima, parodiya (təqlid) etmək üçün xeyli ustalıq əldə etmişdi. Azacıq səsini qaldırmaqdan və jestdən istifadə etməklə, özünün istədiyi xarakterdə olan çıxışlarını şüurlara həkk etdirməyi bacarırdı.

Siseron deyirdi:

– Steni sadəcə bir oğrudan deyil, bizdən himayə güdür, o adamlardan ki, onlar oğruları cəzalandırmağı nəzərdə tuturlar.

Bu sözləri deyəndən sonra o, çıxışını qurtardı. Hortensi isə uca səslə öz çıxışına başladı:

– Senatorlar, biz burada kifayət qədər uzun müddət oturmuşuq. Bu nəcib binada bir nəfər opportunizm toxumu səpmək istəyir. Bizim qarşımızda qeyri-müəyyən hərəkətlər edilir və bu, bircə adama aiddir. Bizcə, heç bir təklif verilmədi ki, nəyisə müzakirə edək. Biz əmin ola bilmərik ki, eşitdiyimiz həqiqətdir. Qay Verres – bu qaydanın böyük üzvü özünü müdafiə etmək imkanına malik olmadan ittihama məruz qaldı. Mən tələb edirəm ki, elə bu dəqiqəcə iclas bağlansın.

Hortensiyə aristokratlar əl çaldılar. Senat respublikanı idarə edən ali qanunvericilik orqanı olması ilə yanaşı, onda bir sıra varlı ailələrin nümayəndələri aparıcı rol oynayırdılar. Bunu hamı bilirdi. Siseron görkəmli rəqibinə cavab vermək üçün yerindən qalxdı:

– Senator görünür qeydi oxumamışdır. Qay Verres barəsində hansısa bir xatırlama varmı? Mən Senatdan xahiş etmirəm ki, Qay Verres haqqında səs versin. Bu, Qay Verresin özünün olmadığı vaxt heç də düzgün mühakimə olmazdı. Qay Verres burada yoxdur ki, özünü müdafiə etsin. İndi biz bu prinsipi qoyduq, Hortensi onu mənim müştərim üzərinə də şamil edəcəkdirmi və razılaşacaqdırmı ki, onun özü olmadığı yerdə o, mühakimə edilsin və ya aristokratlar üçün bir qanun, qalan adamlar üçün tam başqa qanun varmı?

Qapı ağzındaki kütlə sevinclə qışqırırdı. Siseron sakitliyi bərpa etmək üçün tezliklə əlini qaldırdı:

– Çox yaxşı. O vaxtdan ki, Hortensinin obyektləri orijinal hərəkətlərinin qeyri-müəyyənliyinə yönəlmişdir, qoy biz heç bir şübhə etməyənləri çərçivəyə salaq. Mən düzəliş təklif edirəm: «Haradasa özü olmadan Steni ittiham edilirsə, razılaşsınız ki, onun özü olmayanda bu, onun üzərində aparılan heç bir mühakimə deyildir və əgər

hər hansı belə bir mühakimə artıq baş vermişdirsə, o da hüquqi qüvvəsi olmayan sayılsın». Və mən deyirəm: «Gəlin indi buna səs verək və Roma Senatının ən yüksək ənənələrində günahsız adamı çarmıxa çəkmək kimi ölümcül cəzadan xilas edək!»

Konsul ayağa qalxıb dedi:

– Təklif edilmişdir. Başqa hansısa bir üzv danışmaq istəyirmi?

Katul ayağa qalxıb dedi:

– Mən inanıram ki, çıxış etməliyəm. Bəli, mən inanıram ki, bəzi şeyləri deməliyəm. Mən danışacağam, – deyə o, təkrar etdi, – və mənəm birinci deyəcəyəm odur ki, bu gənc adam – o, Siserona işarə etdi, – Roma Senatının ən yüksək ənənələri barədə heç nə bilmir, ona görə də o, belə düşünür ki, heç bir senator, onun sifəti istisna olmaqla, digərinə hətta hücum edə bilməz. Mən düşünürəm ki, köhnə dövrün müdrik adamı demişdir: «İrsiyyətin bir untsiyası ləyaqətin bir funtuna bərabərdir».

Bu sözə aristokratlar gülüşdülər. Siseronun gələcək düşməni Katilina ona işarə edərək, barmaqlarını boğazının yarım dairəsinə çəkdi. Siseron qərənfil kimi qızarsa da, özünə nəzarətini saxladı. Hətta azacıq gülümsədi də. Serci Katilina dedi:

- Mən ilk dəfə bu evə girəndə Klavdi Pulxer və Mark Perperna konsul idilər.

Aydın idi ki, Hortensi və onun dostları sessiyanın qalan hissəsində danışmaq istəyəcəklər ki, Siseronun təklifinin səsə qoyulmasının qarşısını alsınlar. Siseron ayağa durdu ki, qayda barədə öz təklifini versin, lakin konsul Celli ona söz vermədi və tribuna hələ də Katula məxsus idi. O, dişi canavarın Romulu əmizdirdiyi vaxtdan virtual olaraq əyalət hökumətinin tarixindən danışdı. Onun atası da həmçinin konsul olmuşdu, ağac kömürünün üstündən qeyri-adi bir qaydada, otaqda çabalamaqla ölmüşdü. O, hansısa bir yekuna gəlib çıxdıqda, tribuna indi də Kvint Metellin ixtiyarına verildi. Siseron yenidən ayağa qalxıb söz istəsə də, çoxluğun iradəsi ilə məğlub edildi. Metell pretor rütbəsində idi, əgər o, yol verməsə, Siseronun çıxış etməyə hüququ da yox idi və ona görə də belə bir imkanı heç vermədi də. Siseron toqasını çıxarıb atmaqla, müəyyən bir təhlükədə idi və nəhayət, təslim olub, yerinə oturdu.

Lampa ilə işıqlandırılmağa icazə verilmədiyindən, noyabr ayının qaranlığında Senat kabusların parlamentinə bənzəyirdi. Metelldən sonra Hortensiyə söz verildə hamı bilirdi ki, o, saatlarla danışa bilər. Artıq hər kəsə aydın idi ki, müzakirə qurtarmışdır və Celli tezliklə binanı boşaltdıracaqdır.

Hamı Senat binasını tərk edəndə təkcə Siseron arxa skamyalardan birində oturmuşdu. Sonra o, sifətini itirməmək xatirinə Hortensi və başqa bir qoca senatorla söhbət etməyə başladı. Bu qoca adam Verresin atası idi. O, vəd etdi ki, öz oğluna məktub yazacaq və əgər biz məsələnin yenidən Senata gətirilməməsi ilə razılaşsaq, onu məcbur edəcəkdir ki, ittihamını dayandırsın. Yazıq Steni bunu eşitdikdə, bir qədər yüngülləşdi. O, minnətdarlıq hissindən ölə bilirdi. Siseron ona dedi ki, «Əslində mən bir şeyə nail olana qədər hələ öz minnətdarlığımı saxla. O, yalnız məktub yazmağı vəd etdi, budur, onun dediyi hər şey. Bu, heç də qarantıya deyildir». Steni isə ona dedi ki,

yaxşı, sən təklifi qəbul edəcəksənmi? Siseron yavaş-yavaş başını silkələdi. Bircə o variantı seçəcəkdir ki, Verres kimi cinayətkarla ittifaqa girməsin. Verresdən isə o, nəhəng məbləğdə pul ala bilərdi. Onu da bilirdi ki, Verresin müdafiəsinə təkçə Hortensi qatılmayacaqdır. Deyirdi ki, onlar hamısı bir yerdədir. Metell qardaşları və əsl aristokratların hamısı. Əgər pul əldə etmək olmasa, onlar özlərindən başqa kiməsə kömək göstərmək üçün barmaqlarını da tərپətməzlər. Katul qızıla həris bir adamdır. O, Kapitolu tərپəsində on ildir ki, çox iri bir bina tikdirir, bu bina Yupiterin məbədindən iri olmaqla, özünə həsr olunmuş bir kilsə olacaqdır.

Siseronun qulu Tiron Milli Arxivə gedib, orada senator Siseronun adından Verresin hesablarının göstərilməsini xahiş etdi. Arxivin işçisi əvvəlcə dedi ki, o, Siseron barədə heç vaxt eşitməmişdir, sonra əlavə etdi ki, bina artıq bağlıdır. Siseron öz quluna əsəbiliyini gizlətməyi öyrətmişdi. Arxiv Katulun mülkiyyəti idi, ona və onun klanına həsr olunmuş məbəd idi. Binanın üstündə də onu Katulun tikdirdiyi yazılmışdı və portalın yanında onun fiziki ölçüsündə olan heykəli qoyulmuşdu. Ancaq heykəldə o, Senatdakı canlı Katuldan bir qədər cavan və qəhrəman görkəmində təsvir edilmişdi.

Mari və Sulla arasındakı Vətəndaş müharibəsində aristokratlar qələbə çaldıqdan sonra öz düşmənlərindən qisas almağa başladılar. Katulun gənc protejesi Serci Katilina onun düşməni olan populist pretor Qratidianı tutub, onu Katulun ailə sərdabəsinə qədər küçə boyu qamçılaya-qamçılaya aparmışdı. Pretorun qolları və ayaqları sındırılmış, qulaqları və burnu kəsilmiş, dili ağzından dartılıb çıxarılmışdı. Onun gözləri də eyni qaydada məhv edilmişdi. Katilina onun başını Forumda gözləyən Katulun triumfuna öz əlində aparmışdı. Ona görə də Katulu Siseron kimi hansısa bir əyalət atlısı ilə müqayisə etmək olmazdı.

Nəhayət, bir papirusda Verresin məlumatları tapıldı. Orada Sulla ilə Mari arasındakı müharibə vaxtı yazılmış üç cümlə var idi: «Mən 2.235.417 sestertsi aldım. Maaşa, taxıla, leqatlara, prokvestora, pretorian kohartasına 1.635.417 sestertsi pul xərclədim. 600.000 sestertsini mən Arimində qoydum».

Bu pullar xəzinəyə təhvil verilməmişdi. Axı o, demək olar ki, iki il müddətinə Siciliyada qubernator olmuşdu.

Öz qulu Tiron Siseronun evində ona Verresin kvestor hesabının surətini göstərdi. Senator qardaşı Kvintə dedi:

– Bunlara bax, Kvint. Bu əclaf o qədər tənbəldir ki, həmin yalanı adekvat qaydada da söyləməmişdir. Altı yüz min – budur, yuvarlaq məbləğ və o, bu pulu hara qoymuşdur? Müxalif ordunun işğal etdiyi şəhərdə onu qoymuşdur ki, ona görə məzəmmət olmaqdan kənarlaşsın. Həm də iki il ərzində Siciliyadan heç bir hesabat verilməmişdi.

Dörd yaş özündən kiçik olan qardaşı Siserona dedi: «Əgər sən Verresin davranışını Senatda qaldırısan, onlar çıxışları ilə bunu yaxın buraxmayacaqlar. Əgər

sən onu məhkəməyə verməyə cəhd etsən, onlar ona bəraət verilməsinə nail olacaqlar. Ona görə də mənim məsləhətim belədir ki, burnunu bu məsələyə soxma»

Senator əmisi oğlu Lutsinin də rəyini öyrənmək istəyəndə, o dedi:

– Mən deyirəm ki, Roma Senatındakı hər bir namuslu adam bu cür korrupsiyanın yoxlanılmamış qalmasına dözməyəcəkdir. İndi sən faktları bilirsənsə, vəzifən onları açıqlamaqdır.

Arvadı Terentsiya isə istehza şəkildə Lutsiyə dedi:

– Əhsən. Sən ömründə heç bir vəzifə tutmamış əsl filosof kimi danışırısan.

Siseron tribunlara müraciət etməli olur

Nəzəri cəhətdən Steni Sirakuzada (Siciliyanın o vaxtkı paytaxtında) şikayət edə bilərdi, özü də yalnız qubernatorun özünə. Tilsimli çevrə yaranırdı, burada Verresin özü qubernator idi. Beləliklə, bədbəxt Steniye bu yol bağlanmışdı. Romada açıq şəkildə yaşamağa davam etmək də Steni üçün əlverişli çıxış yolu deyildi, – ağır cinayətdə ittiham olunan istənilən adam şəhərdən avtomatik qaydada qaçmağa məcbur idi, çünki ona burada qalmaq olmazdı.

Siseronun bir dostu dedi ki, Steni üçün yeganə çıxış yolu özünü intihar etməkdir. Əlbəttə, real şəkildə yox. Siseron isə buna real olaraq əl atılmalı olduğunu düşünürdü. Dostuna razılığını bildirib, Stenini gizlətmək üçün bir yer axtarmağa başladı. Doğrudan da, o, şəhərdə artıq açıq şəkildə qala bilməzdi. Verres heyvan idi, özü də hiyləgər heyvan idi. Siseron, nəhayət, qərara gəldi ki, tribunların yanına getmək lazım gələcəkdir.

Ənənəvi olaraq, tribunlar ümumi xalq səsverməsi vasitəsilə Senatın hakimiyyətini yoxlayır və onu tarazlaşdırırdılar. On il əvvəl Sulla Mari qüvvələrini məğlub edəndə aristokratlar tribunları öz hakimiyyətlərindən uzaqlaşdırdılar. Onlar artıq xalqın mitinqini toplaya bilməzdilər və ya qanunvericilik təklifi edə bilməzdilər. Onlar hətta ağır cinayətlərə və xətalara görə Verres kimi adamlara impiçment də elan edə bilməzdilər. B.e.ə. V əsrin əvvəlindən xalqın tələbi ilə yaranan bu vacib institut, plebeylərdən seçilməklə, magistratların və Senatın qərarları üzərində qadağa qoya bilərdi, lakin artıq hüquq müstəvisində malik olduğu bu böyük gücü itirmişdi. Son alçaldılma isə ondan ibarət idi ki, tribuna çevrilən istənilən senator avtomatik olaraq digər böyük vəzifəsindən azad olunurdu, özü də bu vəzifə istər pretorluq, istərsə də lap konsulluq olsun. Başqa sözlə, tribun gəmisini siyasi cəhətdən ölümlə nəticələnən qəzaya məhkum olan kimi layihələnməli idi. Kübarlıq ambitsiyasına görə heç bir senator bu vəzifəyə yaxın gəlməyəcəkdə. Tribun institutu Sulla diktaturasından sonra ağır cəzaya düçar olmuşdu və bu, onun sona çatmasından xəbər verirdi.

Lakin onlar magistratların ədalətsiz qərarlarına qarşı isə özəl şəxslərə öz himayələrini təklif etmək hüququna malik idilər. Dostu yarızarafat, yarıciddi şəkildə Siserona dedi ki, sən öz arvadını idarə edə bilmirsənsə, Romanı heç vaxt fəth edə bilməzsən. Siseron ona cavab verdi ki, Romanı fəth etmək uşaq oyunu olacaqdır, o vaxt məhz arvadımı idarə etməklə bu müqayisə oluna bilər. Sonra əlavə etdi ki, bir aforizmi o, heç vaxt yaddan çıxarmamışdır: «Əgər sən siyasətdə ilişib qalmaq istəyirsənsə, bunu etmək, elə bil ki, vuruşmağa başlamaqdır – vuruşa başla, əgər həttə sən onu udmağın necə baş verəcəyini bilmirsənsə də, çünki bu, yalnız vuruş gedəndə bilinir və təklifdəki hər bir şeyə sən ancaq ondan keçməklə ümid edə bilərsiniz».

Siseron sənədləri topladı ki, onları tribunlara təqdim etsin. Artıq onun adamları vuruş mərhələsinə girmişdilər.

Tribunların qərargahı Senatdan sonrakı binada idi. Burada on tribun işləyirdi, onlar hər il xalq tərəfindən seçilirdilər. Onlardan biri məşhur Mark Portsi Katonun (böyük Katon b.e.ə. 234–149-cu illərdə yaşamış tanınmış siyasi xadim olmaqla, 23 il ərzində Senatdakı öz çıxışlarını «Karfagen dağıdılmalıdır» sözləri ilə bitirmiş, Karfagenin tarixdən silinməsindən üç il əvvəl həyatla vidalaşmışdı) nəticəsi idi. Kiçik Katon bazilika tikdirib, ona öz adını vermişdi. Gənc Katonun 23 yaşı var idi, o, həm də Siseronun həyatı gedişində, həm də respublikanın ölməyə üz qoyduğu dövrdə mühüm şəxsiyyətə çevrilməli idi. Lakin həmin vaxt bunu təsəvvür etmək olmazdı. Siseron bilirdi ki, adətən, adamlara səfeh olan dövlət xadimləri xoş gəlir. Lakin tezliklə o, bu fikirdən daşındı.

Tribun Palikan ayrılanda, Siserona səhərisi gün onunla və müştərisi ilə bazilikada görüşməyə söz verdi.

Siseronun heç bir seçimi yox idi. O, öz müştərisini ata bilməzdi. Həm də o, öz siyasi riskini də ölçürdü. Bu isə ona Servi kimi mülayimlərin dəstəyini itirməyə başa gələcəkdi.

Nəhayət, məhkəmə dinləmələri başlandı. Siseron məhkəmədəki çıxışında dedi: – Cənablar, burada bir köhnə deyim vardır: «balıq başından iyələnir» və bu gün Romada da nəsə iyələnir, kim buna şübhə edə bilər? Mən sizə deyirəm ki, bu, başdan başlayır. Bu, yuxarıdan başlayır. Bu Senatdan start götürür. Burada bir üfunət verən şey vardır. İylənmiş balıq başı. O aforizmi söyləyən tacirlər sənə deyəcəklər ki, onu kəs at, – onu kəs at və tulla. Lakin başı kəsmək üçün sadəcə bıçağa ehtiyac vardır, biz bilməliyik ki, onlar nəyə bənzəyir. Bu, bir başdır ki, korrupsiya zəhəri ilə şişmişdir, məğrurluqdan və özündən razılıqdan böyüyür. Və bu bıçağı işlətmək üçün güclü əl lazımdır və bununla yanaşı, həm də möhkəm əsəb tələb olunur. Çünki onlar – bu aristokratlar bürünc boyunlara malikdirlər. Mən sizə deyirəm, onların hamısı bürünc boyunlulardır.

Adamlar Siseronun sözlərinə bir neçə dəfə gülüşdülər. O, davam etdi:

– Lakin həmin adam gələcəkdir. O, uzaqda deyildir. Onun hakimiyyəti bərpa olunacaqdır, mübarizə nə qədər çətin olsa da, mən sizə vəd edirəm.

Bir neçə adam Pompeyin adını ucadan çəkdi. Siseron əlini qaldırıb, Molonun öyrətdiyi kimi, üç barmağını uzatdı:

– Siz bu mübarizənin sınağının kimin üzərinə düşdüyünü bilirsiniz? Dostlar, cəsarət göstərin. Bu gün start verin. Tiraniyaya zərbə vurun. Mənim müştərimi azad edin. Sonra isə Romanı azad edin.

Hökm sıfıra qarşı on səs üstünlüyü ilə keçdi və Steni Romada qalacağı müddətdə təhlükəsiz olmalı idi.

Krez kimi varlı Krass və onun qəddarlığı. Böyük Pompey

Bir nəfər Krassı «sürüdəki ən təhlükəli öküz adlandırmışdı». Onun var-dövləti iki yüz milyona bərabər idi. Onu qədim Midiya çarı, varlılıq simvolu olan Krezlə müqayisə etmək olardı. Qəddarlıqda da Krass ad çıxarmışdı. O, Spartak üsyanını yatırdıqdan sonra Appi yolunda çarmıxlar qurdurmuşdu. O, 350 mil uzunluğunda yolda 6 min adamı çarmıxa çəkdirmək istəyirdi. Hər bir mil məsafəyə 17 çarmıxa çəkilmiş adam düşürdü. O, gülə-gülə deyirdi:

– Mən şübhə edirəm ki, bir dəfə bu barədə eşidən hansısa çox sayda qul gələcəkdə Roma əleyhinə qalxmağa cəsarət etsin.

O, öz rəqiblərini ələ salmaqdan da çəkinmirdi. O, Pompey barədə istehza ilə deyirdi: «Pompey kimdir? Böyük Pompey. Nə kimi böyük?» Krass həm də borclu olan adamı heç vaxt unutmurdu.

Romalılar danışmaq üçün dilə malik olan vaxtdan 6 min qulu çarmıxa çəkən Krassın adını daim xatırlayacaqlar. Romanın böyük generallarından heç biri nə vaxtsa bunu etməmişdi. Stsipion Afrikalı, Pompey, Lukull. Krass onlara nifrətlə baxırdı: «Onlardan heç biri hətta bu barədə fikirləşə də bilməzdi».

Siseron geri tərəfdə oturub Krassa gülürdü, əvəzində Krass da gülürdü. O, ayağa qalxıb əlini Siserona tərəf uzatdı: «Gəldiyinə görə, cavan dostum, çox sağ ol!»

Bu vaxt Böyük Pompey gecə yarısı Romaya gəldi. Konsullar onunla bir yerdə olacaqdılar. Siseronun Pompeyin qızgın tərəfdarı olmaq istədiyini bilən senatorlar da gözləyirdilər. Günorta Hortensi də gəldi, onun arxasında çoxlu əsgər var idi. Siseron Metell qardaşlarının arxasınca gəlirdi. Pompey görüncə hamı əl çaldı. Sonra Krassla birlikdə bu iki rəqib addımladıqda, kütlə daha ucadan qışqırdı. Bu vaxt Pompey Krassın əlini onun başı üzərinə qaldırdı. Bunu gören Siseron «Necə də ürək bulandırıcı səhnədir» – dedi. Pompey kütləyə əl eləyib danışmağa başladı:

– Roma xalqı! Senatın liderləri mənə şərəfli bir təklif etdilər və mən lütfən bu təklifi qəbul etdim. Onlar həmçinin mənə dedilər ki, konsulluğa namizəd olmağa

razılıq verim və mən onu da lütfən qəbul etdim. Bir şey mənə xüsusilə xoşdur ki, köhnə dostum Mark Litsini Krass konsulluqda mənim kolleqam olacaqdır.

Krass, məşq keçmiş bir natiq səsi ilə dedi ki, Pompey oyunlar təşkil edəndə, Roma xalqını azad qida ilə təmin edəcəkdir. Bu, mənim taleyimin onda biridir. Sizin hər birinizə üç ay ərzində azad qida verəcəyəm, küçələrdə hər bir vətəndaş üçün Herkulesin şərəfinə böyük ziyafət təşkil ediləcəkdir. Kütlə bu vaxt təzədən ekstaza gəldi. Siseron aludə olan bir şəkildə dedi: «Əclaf, onun taleyinin onda biri 20 milyona bərabərdir, həm də çox ucuz bir qiymətə. Gör o, necə zəif bir mövqedən qüvvətli olmağa keçdi».

Pompey azacıq natiqlik təcrübəsinə malik idi. O, sadəcə olaraq adamlara komandanlıq etməyə alət etmişdi, onları inandırmağa yox. O, platformadan aşağı düşdü. Krass isə yerində oturmaqda davam edirdi və alqışlar yavaş-yavaş kəsildi. Siseron dedi: «Mən onlara tamaşa göstərəcəyəm.» O, şəhərin ən tanınmış vəkillərindən biri hesab olunurdu. Senatda adamlara çox lazım idi. O, sonrakı ili edil olmağa ümid edirdi. Pompey «edil» sözünü eşitdikdə, bu ideyaya görə qaşqabağını tökdü: «Yox, yox. Mən belə düşünmürəm. Bu məsələ barədə mənim başqa planlarım vardır. Mən əminəm ki, yaxşı hüquqşünas kimi biz ondan daima istifadə edəcəyik». O, bu sözləri deyib, çıxıb getdi. Siseron ona baxıb:

– Səninlə görüşmək xoş idi.

O, bu sözləri çətinliklə uddu.

Siseron Verres işində hücumə keçir

Siseron evdə arvadı Terentsiya ilə mübahisə etdikdən sonra çox hirsələnmişdi. Hətta onu boşayacağını deyirdi. Sonra o, otağında tək qaldı, siciliyalılar onun yanına gəldilər. Steni qərribə, həm də uzaq özəl bir səltənətdə idi, oraya kənardan nüfuz etmək də çox çətin idi.

O, Siserona müraciətlə:

– Mən sizə çox minnətdaram, Senatda mən Sirakuzadan, məhkəmədən əldə edilmiş xəbərlər almışam. Sən bu monstırın nə etdiyini görə bilərsən».

O, bir kağız parçasını Siserona verdi. Bu tribunların qərarından əvvəl yazılmışdı, digəri isə sonra yazılan idi.

Siseron gözlərini yazıya dikib dedi:

– Deməli, Verres öz məhkəməsinin də qərarını saxtakarlığa məruz qoymuşdur.

Steni «Həqiqətən də!» deyə qışqırdı. Sonra Siseron ondan kisəsində başqa nə olduğunu soruşdu. Steni dedi ki, Verres iki hadisədə, bir dəfə 60 min, o biri dəfə isə 30 min məbləğində pul ələ keçirmişdir. O, saxta ittihamlar irəli sürməklə və qanunsuz verdiklər verdirməklə öz vəzifəsindən sui-istifadə etməkdən də çəkinmir. Həm də Steni ilə eyni vaxtda başqalarını da soymuşdur. Onlardan ikisi onun qubernatorluğuna

qədər icmanın aparıcı adamları olmuşdular. Təqib olunanda isə adadan bir qəpikləri də olmadan qaçmağa məcbur olmuş və Romada sığınacaq axtarmışdılar. Steninın tribunlara müraciət etməsini eşitdikdə, onlar onu axtarıb tapmış və birgə hərəkət etməyi təklif etmişdilər.

Siseron deyirdi ki, qurbanlar təkcə heç də zəif olmur, ancaq onlar ümumi işə görə birləşdikdə bütöv adada yayılan əlaqə şəbəkəsinə malik olurlar. Terme şimalda, Vidis cənubda, Sirakuza şərqdədir, onların həmvətən sirdaşları nədən əzab çəkdiklərinin sirrini öyrənirlər, çünki onlar bunu heç vaxt Roma senatoruna açmayacaqlar.

And içən şahid Halesalı Duondan Verres ilk dəfə 10 min sestertsi rüşvət tələb etmişdi, gətirməsə, təqsirkar olması barədə verdikt verdirməyə söz vermişdi və sonra onun bütün atlarını, qobelenini, qızıl və gümüş lövhələrini oğurlatdırmışdı. Məbədlər qarət edilmiş, heykəltəraş Mironun əsəri olan bürünc “Apollon” da oğurlanmışdı.

Verres digər iyrənc qanunsuz hərəkətlərə də yol vermiş, onun liktorları bir adamı döyüb, çılpaq şəkildə atlı adam heykəlinə bağlamışdılar. Siseron şikayətlərin və şahidlərin daha çox olmasını tələb edirdi.

Verres əvvəllər də dəfələrlə zorakılıq etmiş və adamları qorxutmuşdu. Siseron deyirdi ki, biz bütün şahadətləri əclafın xəbəri olmadan əldə etməliyik. O, düşünürdü ki, əgər hakimiyyəti əldə etmək istəyirsənsə, indi onu tutmaq vaxtıdır, bu, mənim zamanımdır. Lakin ona necə nail olmaq olar? Yalnız Qay Verresi rüşvətxorluqda ittiham etməklə. Bu vaxt o, çox qətiyyətli görünürdü. O, edil olsa, bir gecə ərzində pretora da çevrilə bilərdi. Özü də heç kəsin, hətta Böyük Pompeyin köməyi olmadan da (O, tale quşunu tutmalı idi, əgər təcrübəsizlik edib quşu quyruğundan tutsa, quş uçub gedəcək, onun əlində isə yalnız quyruğun bəzəkli lələkəri qalacaqdı. Ona görə də çox ustalıqla, səhvə yol vermədən hərəkət etməli idi).

Xüsusi elektoral kollegiyada Siseronun bir neçə üstünlüyü var idi. Ona güclü dəstək verənlər iş adamları və tərbiyə olunmuş kasıblar idi, aristokratlar ona çətinliklə qoşula bilərdilər. Siseronun aparacağı kampaniyanın təqvim cədvəli tezliklə tədbirlərlə doldu və onun iş günü daha da uzandı. Onun şüarı «Ədalət və İslahat» idi. Qardaşı Kvint onun kampaniyasının meneceri idi. Əmisi oğlu Lutsiyə Verresə qarşı ittihamın ayrı-ayrı cəhətlərini təşkil etmək etibar olunmuşdu. Siseron Verresə ilk mümkün zərbəni vurmağı qərara almışdı ki, ona vaxt verməsin ki, öz xeyrinə şahadətlər təşkil etsin və ya şahidləri qorxutsun. O çalışırdı ki, Verresə qarşı qalxan kütləvi şübhədən onun yayınmasına heç cür imkan verməsin.

Siseron Katonun öz qohumu 18 yaşındakı məlahətli Emiliya Lepidaya evlənməsinə kömək edirdi. Bu qızın həyatı faciə ilə “parlamışdı”. 13 yaşı olanda öz nişanlısı, gənc aristokrat Stsipation Nasika tərəfindən alçaldıcı qaydada tərk edilmişdi. 15 yaşı olanda atası, 16 yaşında isə qardaşı ölmüş, bu qız tam tək qalmışdı. Siseron Katona deyirdi ki, onu al, yazıq qız – əgər o, sənin dayın qızıdırsa, – altı il əvvəlki konsul, sənin mərhum anan Liviyaya doğma qardaş düşən Emili Livianın qızı

olmalıdır. Siseron çox sayda əsilsiz radikallar kimi, aristokratlar haqqında geniş məlumatla malik idi.

O, Katonu belə parlaq ittifaqa görə təbrik etdi. Onların damarlarında həmin üç nəslin qanı axır, qızın yaxın qohumlarının hamısı ölmüşdürsə, o, Romadan ən varlı mirasa malikdir.

Katon dedi:

– O, varlıdır, bu da bir narahatçılıqdır. Onun keçmiş nişanlısı Stsipation Nasika İspaniyadan yenicə qayıtmışdır. Pompeyin ordusunda vuruşmuş, qızın çox varlı olduğunu eşidib, onun özünə məxsus olduğunu reklam edir. Qız isə artıq onun barəsində öz qərarını vermişdir. Katon dedi ki, mən istəyirəm ki, Stsipationa qarşı qanuni mühakimə qurasan. Stsipation isə demişdi ki, mənim son cavabım Lepidadadır. Qız bu vaxt əlini Stsipationun əlinə keçirdi. Stsipation:

– Bu, mənim arvadımdır, biz dünən axşam evlənmişik. Onun yanında olanlar isə bizim dostlarımızın toy hədiyyələridir. Böyük Pompey də Kapitolidə qurban verəndən sonra birbaşa nikaha şahid olmaq üçün gəlmişdi.

Siseron dedi:

– Hüquqşünasların dediyi kimi, sahiblik qanunun onda doqquzudur və Stsipation təkcə sadəcə sahib deyildir, öz yeni nişanlısını əvvəlcədən güclə razı salmışdır.

Siseron Qay Verresin Romaya qayıtdığını öyrənə bildi. O «əclaf, əclaf, əclaf!» deyərək təkrar edirdi. Verres Mironun əsərini gənc Stsipationa, sonra isə Hortensiyə, daha sonra Metell qardaşlarına vermişdi.

Siseron edil olmaq istəyirdi. Verresin məhkəməsi

Adamlar bilirdilər ki, Siseron Verresi təqib etmək planına malikdir və ona məsləhət görürdülər ki, bundan vaz keçsin. Siseron öz məşq etmiş tərəfdarları ilə birlikdə gəlib, əlində açdığı sənədlə tamaşaçılara müraciət etdi:

– Vətəndaşlar, bu gün mən gəlmişəm ki, öz xidmətimi Roma xalqına təklif edim. Mən istəyirəm ki, Romada edil olmaq barədə öz niyyətimi elan edim. Bundan hansısa bir şərəf üçün istifadə etmək barədə heç bir arzum yoxdur. Çünki bizim respublikamızın vəziyyəti elədir ki, vicdanlı adam indi ədalətin keşiyində dayanmalıdır. Sizin hamınız məni tanıyırsınız, mənim nəyə inandığımı da bilirsiniz. Mən öz əlimdə məhkəmədə ittiham etmək sənədinə – postulatus-a malikəm, biz vəkillər onu belə adlandırırıq. Və mən buradayam ki, Qay Verresin ağır cinayətlərinə və xətalara görə onu məhkəməyə gətirmək niyyətimi icra edim. O, bunları Siciliyada qubernator olarkən etmişdir. Əgər o, məhkum olsa, oğurladıqlarını geri qaytarmayacaqdır. O, bir vətəndaş kimi yalnız bütün mülki hüquqlarını itirəcəkdir. Onun yeganə seçimi sürgün və ya ölüm olacaqdır. O, küncə sıxılmış heyvan kimi vuruşacaqdır. Bu, uzun sürən çətin döyüş olacaqdır, heç bir səhvə yol vermədən və

nəticədə hər şey başlanacaqdır, – mən vəzifə axtarmıram, mənim ümidim gələcəyədir. Mənim əvvəllər qazandığım reputasiya və onu əldə etmək üçün çəkdiyim zəhmət mənə əsas verir ki, möhkəm ittiham irəli sürüm və inanıram ki, haqq qalib gələcəkdir.

Hortensi məhkəməyə məlumat verdi ki, Verresin Sesili tərəfindən ittiham edilməsinə heç bir əsas yoxdur və o, heç bir səbəb verməmişdir. Siseronun qardaşı Kvint bildirdi ki, Hortensi məhkəmənin işini poza bilməz, çünki Roma məhkəməsi dünyada ən yaxşı sistemdir. Siseron razılaşmadı:

– Bu şüarları sən hardan tapmısan? Dayə kitablarındanmı? Sən güman edirsən ki, Hortensi iyirmi il ərzində məgər yaxşı rol oynamaqla Roma məhkəməsində ağalığ etməmişdirmi?

Dan yeri ağaranda Siseron buz kimi soyuq suda çimdi ki, özünü canlandırırsın və qağışkeşliklə paltarını geyindi. Sonra o, məhkəməyə yollandı.

Rəqabət aparən iddiaçılara iki kürsü qoyulmuşdu. Sesili artıq oturmuşdu. Siseron içəri girəndə ona fikir vermədi. Hakim qaydaya riayət etməyə çağırırdı. Siseron tam sakitləşməni gözləyib, yavaş-yavaş çıxış etməyə başladı. Qeyd etdi ki, əvvəllər heç vaxt ittihamçı kimi çıxış etməmişdir. «Mən nə edirəmsə, öz ölkəm naminə edirəm». O, Verresə tərəf əlini uzadıb dedi:

– Burada tamahkarlıqda, həyasızlıqda və əxlaqsızlıqda tayı-bərabəri olmayan insan monstri oturmuşdur. Əgər mən bu adamı ədalətə gətirsəm, o, bunu etdiyimə görə məndə hansısa bir cəhət tapa bilər. Bütün ədalət və müqəddəs olanın adına de ki, indiki vaxtda mən ölkəm üçün daha yaxşı xidmət etmək üçün nə etməliyəm?

Verres başını silkələyirdi. Siseron ona bir müddət nifrət dolu nəzərlə baxıb, jüriyə tərəf döndü:

– Qay Verresə qarşı ittiham odur ki, üç ilə bərabər olan bir müddət ərzində o, Siciliya əyalətini viran qoymuşdur, – o, Siciliya icmalarını soymuş, siciliyalıların evlərini boş qoymuş və Siciliya məbədlərini qarət etmişdir. Bütün Siciliya bir səslə deyə bilər ki: «Bütün qızıl, bütün gümüş, bütün gözəl şeylər nə vaxtsa mənim şəhərlərimdə, evlərimdə və məbədlərimdə idi, onların hamısını sən Verres qarət etdin və məndən oğurladın; və indi bu hesaba görə, qanuna müvafiq olaraq bir milyon sestertsiyə bərabər məbləğ üçün mən səni məhkəmədə mühakimə edirəm.» Bu sözlər bütün Siciliya üçün tam mütləq xarakter daşıyırdı. Əgər o, vahid səslə danışa bilsəydi, ancaq bunu təəssüf ki, edə bilmir, o, məni seçərdi ki, bu məsələdə onun vasitəçisi olum.

O, nitqinə davam etdi:

– Hər kəs bilir ki, mənim həyatım Forum və qanun məhkəmələri ətrafında cəmlənmişdir. Professiyanın tələb etdiyi kimi öyrənirəm və çətin bir işi görürəm.

Sonra o, Verresin vəkilinə üzünü tutub dedi:

– Sesili, sən heç nədən və sən heç nəyə bel bağlamırsan. Hortensi səni məhv edəcəkdir. Lakin o, heç vaxt öz ağılı ilə məni sındıra bilməyəcəkdir.

O, Hortensiyə tərəf baxıb istehza ilə alçaltmaq qaydasında ona təzim etdi və dedi:

-Mən bu centlmenin hücum metodları ilə tanışam. Mən ona ciddi xəbərdarlıq edirəm. Əgər mən işlə əlaqədar çıxış edirəmsə, heç bir səbəb yoxdur ki, çox sayda adam elə bir ciddi təhlükə olmadan məhkəmənin rüsvət aldığı düşünsün.

Rüsvətin yada salınması kiçik səs-küy qaldırdı. Siseron ritorika çəkici ilə öz opponentlərinə, dəmirçi sobada dəmiri döyən kimi zərbə endirirdi. O, Verresi korrupsiyasına görə darmadağın etmişdi.

O, jüriyə müraciət etdi:

– Əgər siz Kvint Sesiliyə üstünlük versəniz, mən daha yaxşı adam tərəfindən udulduğumu düşünəcəyəm. Lakin Roma düşünə bilər ki, mənim kimi vicdanlı, ciddi və enerjili ittihamçı arzu etdiyinə nail olmadı və senatorların özlərinin də arzu şəklində bildikləri olmadı. Centlmenlər, baxın ki, bu, baş verməsin.

Bu vaxt bərkdən alqış səsləndi və çıxış üçün Sesilinin növbəsi gəldi. O, ləyaqətdən heç də bütünlüklə xali deyildi. Ritorika müstəvisində Siseron ona çox böyük hesabla qalib gəlmişdi. Jürinin səsvermə növbəsi gəldi və məhkəmə məmuru qutu ilə durmuşdu ki, səsləri yığsın. Siseronun sonralar dediyi kimi, bilirdi ki, o, uduzmuşdur. O, ən azı, möhkəm düşməni olan 32 senatoru və onların dostlarının yarısına qədərini tanıyırdı. Katul lövhəyə nişan vurdu və onu hər iki tərəfdən olan adamlara göstərüb, sonra qutuya atdı. Siseron hələ də heykəl kimi sakit idi. Bütövlükdə, 14 adam Siseronun xeyrinə səs verdi, 13 nəfər isə Sesiliyə səs vermişdi, beş nəfər bitərəf qalmışdı.

Mark Tulli Siseron jürinin qərarı ilə Qay Verresin işində xüsusi ittihamçı (nominis delator) təyin edildi. Tamaşaçılar əl çalanda Hortensi və Verres yerlərində dinməz oturmuşdular Siseronun sonradan təəccübünə səbəb olan qaydada məlum oldu ki, öz qələbəsinə görə ancaq Katula borcludur. Bu çətin adam olan qoca senator kiminləsə yaxınlığına baxmayaraq, beyninin sümüyünə qədər vətənpərvər idi, ona görə də onun rəyi belə hörmət qazanmışdı. Öz kürəkəni Hortensiyə ailə borcu, təbii ki, onu Siserona səs verməkdən çəkindirməyə sövq edə bilirdi. Bu amilə baxmayaraq, o, bitərəf qalmışdı və həmçinin kimə səs vermək lazım olduğunu bilməyənlərin dördü də ona qoşulmuşdu.

«Qaban ovçusuna» bəziləri minnətdar olsalar da, Siseron bu vaxt Siciliyaya öz ekspedisiyasını hazırlayırdı. Verresin rəsmi kağızları məhkəmə tərəfindən möhürlənmişdi. Siseron Senat qarşısında təklif etdi ki, qubernator son üç ilin hesablarını təqdim etsin.

Lakin o, bunu heç vaxt etmədi. Adanın hər bir iri şəhərinə məktublar göndərildi, onlardan şəhadətləri vermək xahiş olunurdu. Siseron qubernator Lutsi Metellə nəzakətli məktub yazıb, ona öz səfəri barədə məlumat verdi. O, əmisi oğlu Lutsini də özü ilə götürmək istəyirdi. Lakin səfərə yollanmaq müəyyən məbləğ pul tələb edirdi. Siseronun qanuni praktikası ona bu vaxt bir qədər gəlir gətirirdi – bu, heç

də birbaşa haqq ödəmək deyildi, həmin qayda qadağan olunmuşdu. Yalnız minnətdar müştərilərdən hədiyyə və irs şəklində nəsə almağa icazə verilirdi. Bu təqib etməni reallaşdırmaq üçün isə onun nəğd pulu yox idi. Krass da ona borc pul verməzdi. Yeganə çıxış yolu arvadı Terentsiyanın malikanəsindən 100 min sestertsi pul çıxarmaq idi. Qadın narazılıq etsə də, ona bu pulu ödəməyə razılıq verdi. Səhəri gün arvadının biznes meneceri bir kiçik pul sandığı gətirdi, onda 10 min nəğd pul var idi, lazım gəlsə, 40 min də əlavə veriləcəkdi.

Siciliyaya səfərin uğuru və çətinlikləri

Siseron yanvarın idisində – 15-də, Nimfalar bayramının son günündə Romanı tərk edib Siciliyaya yollandı. Velia sahilinə gəlib çatanda, qayıq əvəzinə gəmidə getməyi qərara aldı, bu, qış tufanlarına və dəniz quldurlarına görə riskli bir iş idi. O öyrəndi ki, gəmi, Siciliya limanı Messana vətəndaşları tərəfindən keçmiş qubernator Qay Verresə hədiyyə kimi verilibmiş.

Messana əhalisinin xüsusi ittihamçıya ümumi düşmənçiliyinə baxmayaraq, iki nəfər qonaqpərvərlik göstərmək əlaməti kimi onu salamladı. Siseron addımbaşı «Mən Roma vətəndaşıyam» deyərək təkrar edirdi. O, Sirakuzadan Romaya qaçıb, Verresin bütün cinayətlərini açmaq istəyən adama tərəf gəldi. Messananın böyükləri onu həbs etmiş, bu yazığa qızmar dəmirlə işgəncə vermişdilər. Kim danışmaq istəsə, onun üçün çarmıx da hazır idi. Yüzlərlə adamı Verres çarmıxa çəkdirmişdi, hətta Roma vətəndaşlarını da. Siseron həm də onun casus olduğundan şübhələnirdi.

Sonra o, şimal sahil şəhəri Tindara getdi. Orada Roma ədaləti barədə qısa bir çıxış etdi, yerli adamların şikayətlərini dinlədi. Tindardan Stenin vətəni olan Termeyə yola düşdü, burada onun boş evində qalmış arvadını gördü. Qadın sürgündəki ərindən Siseronun gətirdiyi məktubu oxuyub ağladı. Evində qaldığı Lisona məxsus olan Apollonun qiymətli heykəlini və Mentorun gümüş qədəhlərini qarət etmişdilər.

Yeni qubernator Lutsi Metellin liktorları əllərindəki qamçı və balta ilə bazar meydanı tərəfdə dayanmışdılar və Verres barədə şəhadət verənləri cəzalandıracaqları hədəsi ilə qışqırırdılar. Siseron ilk dəfə bu adaya gələndə, buradakı Leontini düzənliyi Romanın taxıl anbarı idi. İndi isə tərk edilmiş ferma evləri, becərilməyən tarlalar gözə çarpırdı. Bir fermer şikayət etməyə cəsarət göstərdi. Gəlirin onda birini Verres üçün yığanlar bir nəfəri bazar meydanındakı zeytun ağacından asmışdılar.

Sirakuza Siciliyanın ən böyük və ən yaxşı şəhəri idi. Əslində, burada dörd şəhər birləşmişdi və bir şəhər içərisində ərinişdi. Romalı qubernator Diana və Minerva böyük məbədlərinin yanındakı saraya malik idi. Messanadan sonra bu şəhər Verresə loyal olduğundan, bu yaxınlarda şəhərin senatı ona elegiya göndərməyə səs vermişdi. Ona görə də Siseron özünün düşmənçisinə qəbul ediləcəyindən qorxurdu.

Siseron gənc magistrat olanda görkəmli matematik Arximedın 130 illik qəbrini nankorluqla itirmiş qəbiristanlığın yanında məskunlaşmışdı, bu adam isə böyük alim olmaqla, Sirakuza tarixinin ən məşhur şəxsiyyəti idi.

Hortensinin yenidən öz köhnə fırıldaqlarını təkrar etməsini eşidəndə, Siseron dedi ki, «Biz müharibəni düşmən cəbhəsinə keçirməliyik, nə baş verdiyini anlayan romalıların özlərinin dilini açmalıyıq. Həm də o bilirdi ki, bu, riskli bir strategiyadır, lakin öz inamından dönmürdü və əmin idi ki, Verresin başçılıq etdiyi qatillərin zülmət ürəyi açılıb göstəriləcəkdir. O, çox sürətlə və məxfi qaydada hazırlıq görürdü. O, belə bir fikirlə razı idi ki, «kim küçəyə nəzarət edirsə, o, qanuna nəzarət edir». Bu həmin Siseron idi ki, küçəyə nəzarət edirdi. O deyirdi: «Bir buna baxın, bu, heç də müəyyən bədbəxt fərdlərdən tutulub alınmış mallar deyildir. 400 kiçik çəllək bal, əcnəbi paltarlardan ibarət 90 bağlama. Bunlar gəmi yükü idi. Sizin qubernator Verres gəmini də oğurlamalısınız».

Şahid 10, bəlkə də, 20 gəminin yükünün oğurlandığını və heç bir gömrük rüsumu alınmadığını dedi. Verres bütün yükləri özünə götürmüşdü. Bu gəmilər Asiyadan, Suriyadan, Tirdən, Aleksandriyadan gəlirdi. Verres tək-cə malları, yükü deyil, gəmiləri də özünə götürürdü. O, casusluq yolu ilə buna nail olurdu. Bütün casusların kökü qubernator Verresin özündə idi.

Bu gəmilərin komandaları isə «Daş karxanası» adlanan zindana göndərilirdi. Onların gələcək taleyinin necə olacağını heç kəs bilmirdi. «Daş karxanası» Siciliyada ən qorxulu dustaqxana idi. Ondən pis olanı barədə heç kəs heç nə eşitməmişdi. Burada Verresin qurbanları əzab çəkir və ölürdülər. Bu, tiran Dionisinin üç əsr bundən əvvəl tikdirdiyi yeraltı məhbəs idi. Bəzi adamların azad olunması xəbərləri gəlirdi, əksəriyyəti barədə isə «onların üzərinə ölüm cəzası qoyulmuşdur» mənasını verən Siciliya sözü olan «edikaiiothesan» yazılırdı.

Siseron ayrı-ayrı ölkələrdən olanların nəyə görə həbs olunduqlarını soruşanda, bu suala belə cavab verdilər ki, onlar dəniz quldurları idilər, dəniz quldurları və casuslar. Onların hamısı artıq öldürülmüşdü, tək-cə romalılar və iki ispan həbsdən azad olunmuşdu. İki nəfərin edam edilməsi isə Siserona detalları ilə təsvir edildi.

Siseronun fəallığı hesabına Sirakuzada qarışıqlıq yaranmışdı. Senat binası mühasirəyə alınmışdı. Aşağıda Verresin özünün qızıl suyuna çəkilmiş heykəli dururdu. Şəhərlilərin mitinqi qubernator Metellin göstərişi ilə dağıdılmışdı. Qanlı qiyam baş verə bilərdi. Siseron da siciliyalıları sakitləşməyə çağırırdı.

Metell ailəsi bu vaxt hakimiyyətin kulminasiya nöqtəsində idi. Üç qardaş – Kvint, Lutsi və Mark bir neçə il idi ki, Romada ağalığ edirdi. Ən qorxulusu ikinci qardaş Lutsi idi. O, Siseronu qubernator sarayındakı kral otağında qəbul etdi. Yerindən qalxmadan dedi ki, «Roma əyalətində qiyam qaldırmaq xəyanətcar bir cinayətdir». Siseron cavab verdi ki, «Bu da xəyanətcar bir cinayətdir ki, xalqı və Roma xalqını, onun təyin etdiyi təmsilçini öz vəzifəsini yerinə yetirməyə görə kimsə təhqir etsin». Onu da əlavə etdi ki, «Qubernator, mən sizi əmin edirəm ki, xalqın

qəzəbi Romaya qarşı deyil, Verresə qarşıdır». Metell bildirdi ki, «sən özünü irəlilətmək üçün bu şansdan istifadə etmək istəyirsən». Sonra sıçrayıb ayağa duraraq dedi: «Mən səhər götürdüyünüz sənədləri geri qaytarmağı əmr edirəm». Qubernator Metell Siseronla belə danışmaqda səhv edirdi, Roma qanunlarına hörmətsizlik göstərirdi.

Siseron bildirdi ki, qubernator unutmasın ki, azad Roma vətəndaşına müraciət edir və o, özünə həvalə edilmiş vəzifəni yerinə yetirəcəkdir. «Görünür, siz, Lutsi Metell, Verresin layiqli varisisiniz».

Qədim romalının özünü təhqirdən, alçalmadan qorumaq üçün “Civis Romanus sum”- “ Mən Roma vətəndaşıyam” sözlərini deməsi kifayət idi. Qədim Roma dövlətinin bütün ərazisində, hər bir əyalətində Roma vətəndaşlığı onun hüquqlarını tam şəkildə qorumaqla, ona malik olanlara az qala tam toxunulmazlıq verirdi. Böyük Britaniyanın sonralar baş naziri olmuş lord Palmerston, 1850-ci ildə Xarici İşlər naziri vəzifəsini icra edərkən bir Britaniya təbəəsi olan, həmin adam həm də İberiya (İspaniya) yəhudisi idi, Don Pasifikoya, Yunanıstan dövlətinin ona olan borcunu ödəmədiyinə görə Afinanın bombardman edilməsi təklifini Parlamentdə müdafiə etmişdi. Bu vaxt o, Britaniya təbəələrinin də özlərini alçalmadan qorunmaq üçün Roma vətəndaşlarının yuxarıdakı bircə kəlmədən faydalandıqları hüquqdan eyni qaydada istifadə etmələri lüzumunu irəli sürmüşdü.

Verres rüşvət verməyə pulu olmayanları kimdənsə borc almağa məcbur edirdi. Beləliklə, Verres rüşvət tələb edirdi və qurbanına təkid edirdi ki, Karpatidən lazım olan nəgd pulu borc götürsün. Rüşvət verənlər isə öz hüquqlarını yaxşı bilmirdilər. Romalılarda yaxşı bir zərb-məsəl var idi: “İgnorantia non est arqumentum”- “Bilməmək, hali olmamaq arqument deyildir.” Siseron Verresi «parlaq əclaf, parlaq tamahkar, səfeh əclaf» adlandırırdı. Sənədlər isə Qay Verrusunin adına rəsmiləşirdi, əslində isə heç bir Verrusi yox idi, bu, Verresin özü idi.

Siseronun məhkəmədə qələbə çalması

Requimdan Romaya səfər nisbətən asan idi. Siseron öz ittihamlarını Verresin korrupsiyasına, vergi yığanda və rəsmi gəlir götürüləndə rüşvətə, özəl və munatsipial mülkiyyəti qarət etməyə və nəhayət, qanunsuz və tiranlara xas olan qaydadakı cəzalar bölməsinə ayırırdı. Şahid bəyanatları və məlumatları müvafiq qaydada qruplaşdırılmışdı.

Siseronun başlıca qayğısı isə edil seçilmək üçün fonda malik olmaq idi. O, bunun üçün pul toplamalı idi. Krass, yəqin ki, ona borc pul verməyəcəkdi.

Konsul seçkisində Pompey nəhayət qalib elan edildi. Hortensi Kvint Metellə birlikdə ikinci konsul vəzifəsi uğrunda mübarizə aparırdı. Mark Metell pretor seçilmək üçün səslərin çoxunu aldı. Keçmiş konsul Verresi qucaqlayıb demişdi ki, «bugünkü seçki sənə bəraət almağın deməkdir».

Siseron bilməli idi ki, Pompey onunla görüşməyə razılıq verəcəkdir. O, Sezarı da çoxdan tanıyırdı. Tərəfdarları isə Sezar haqqında deyirdilər ki, o, hətta beşikdə olandan dahidir. Özünü yüksəltmiş adam olan Siseron onlara nifrət və paxıllıq edirdi. Sezarın özü də inanırdı ki, o, Veneranın birbaşa törəməsidir, aşağıdan qalxanlardan isə başqalarının işinə qarışanlar kimi zəhləsi gedirdi.

Siseron çox işləyirdi, bir dəfə qulu Tirona demişdi ki, təşviş keçirmə, – biz öləndə elə vaxt gələcəkdir ki, kifayət qədər yatacağıq.

Avqustun 5-də Mark Qney Pompeyin və Mark Lutsi Krassın konsulluğunda, Stenin ilk dəfə Siseronun yanına gəlməsindən bir il doqquz ay keçirdi. Artıq məhkəmə öz işinə başlamışdı. Siseron ayağa durub çıxışına başladı. Hortensi Korneli qanununa əsaslanaraq tələb etdi ki, ittihamçı 48 şahiddən artıq siyahı verməməlidir, Siseron isə məhkəməyə ikiqat artıq şahid gətirmişdi ki, onları qorxuda bilməsinlər. O, çıxışında dedi:

– Məhkəmə centlemenləri! Bu böyük siyasi böhranda sizə indi təklif edilən heç də insan müdrikiyindən irəli gəlmir, birbaşa göylərin hədiyyəsi kimidir, bu şeyə isə sizin əksəriyyətiniz möhtacsınız. İnam baş tutacaqdır, respublikaya və sizin özünü zərərli olan bir iş baş verəcəkdir, - bu məhkəmələr senatorlardan ibarət jüri ilə aparılır və heç vaxt kifayət qədər pula malik olan adamı məhkum etməyəcəkdir.

Kütlə bu sözləri eşitdikdə qışqırdı: «Sən burada səhv etmərsən».

Siseron çıxışına davam etdi:

– Lakin mənim ittiham etdiyim adamın xarakteri elədir ki, siz öz yaxşı adınızı bərpa edə bilərsiniz. Verres xəzinəni qarət etmişdir və özünü dəniz qulduru kimi aparmışdır, öz Siciliya əyalətində taun xəstəliyi yaymaqla onu məhv etmişdir. Siz təkcə bu adamı təqsirkar sayın və sizin iradənin hesabına düzgünlük bərpa olunacaqdır. Əgər siz bunu etməsəniz, – onun nəhəng var-dövləti sizin vicdanlılığınızı parçalayıb dağıtmaq üçün kifayətdir, – onda yaxşı mən azı bir şeyə nail olacağam. Millət Verresin haqq olduğuna və mənim səhv olduğuma inanmayacaqdır, – lakin onlar Roma senatorlarından ibarət jüri barədə hər şeyi bilməyə ehtiyac duyduqlarını əminliklə öyrənəcəklər.

Bu, çıxışın başlanğıcı üçün yaxşı sözlər idi: «Qoy mən sizə indi Verresin ağılında olan həyasız və qanlı planı deyim. O bilir ki, mən onu quldur kimi çökdürəcəyəm və təkcə məhkəmədəki dinləmələrlə deyil, ancaq bütün dünyanın gözü qarşısında. Bunun əksinə, o, aristokratiyanın rəyinə o qədər aşağı baxır və inanır ki, senatorlar məhkəmələri bütünlüklə yoxa çıxmışdır və görünür, bununla o, açıqca lovğalanır ki, öz mühakiməsinin təhlükəsiz olacağı məlumatını satın almışdır. O, təkcə jürini deyil, həm də konsul seçkisini də özünün iki titullu dostu naminə təhlükəsiz şəkildə satın almışdır. Onlar mənim şahidlərimi qorxutmağa cəhd etmişlər».

Çıxışın bəyənilməsi ifadəsi kimi hay-küy qalxdı. Metell hirslə ayağa durdu. Hortensi ilə o, qəzəblə Siserona jest nümayiş etdirdilər.

Siseron dedi: «Metell, mən sənə təəccüb edirəm. Şahidləri, xüsusən Siciliyada bədbəxtliyə düçar olmuşları qorxutmağa cəhd etməklə, onlarda seçilmiş konsul kimi qorxu yaratmısan. Sən qardaşlarının da hakimiyyətindən istifadə edirsən – məgər bu, hüquqi korrupsiya deyilmi, bunun nə olduğunu bilmək mənə xoş olardı. Niyə sən bir əclafa görə öz borcundan və şərəfindən imtina edirsən. Mən sənə bunu deyirəm: Verres gəzib, hər yerdə deyir ki, onun gərginliliyinə görə sən konsul olmusan və yanvardan etibarən o, iki konsula malik olacaqdır və məhkəmənin sədri də ona yararlı olacaqdır.

Verres hirslə öz vəkilinə əl işarəsi etdi ki, buna son qoysun. Məhkəmənin işi isə yalnız bayramlardan sonra, Mark Metell jüri üzvü olanda bərpa olunacaqdı.

Siseron çıxışında dedi: «Ən böyük təhlükə ondadır ki, mənim ittiham etdiyim adam barmaqlarımın arasından sürünüb çıxacaqdır. Hortensi, bu da düzdür ki, mən sənənin oyununu oynamayacağam. Mən işin yanvaradək uzanmasına imkan verməyəcəyəm ki, o vaxt sən və Metell konsullar kimi mənim şahidlərimi qorxutmaq üçün öz liktorlarınızdan istifadə edəsiniz. O, davam etdi: «Bu gün dünyanın gözü bizə dikilmişdir, görən, adamlar öz vicdanlarına qulaq asacaqlarmı və qanuna riayət edəcəklərimi?»

Sonra o, Termedən olan birinci şahidi Stenini dəvət etdi. Hortensi Steninə nə deyəcəyini bilmirdi. Steni ona müraciət edərək dedi:

– Sizin yadınıza düşürəm, çünki siz çox məşğul olan adamsınız. Senator, mən isə sizi xatırlayıram. Siz dediniz ki, Verresi təmsil edirsiniz, onun nə qədər mülkiyyət oğurladığı isə məni heç cür maraqlandırmır, – heç bir məhkəmə heç vaxt siciliyalının romalı barədə dediyi sözə inanmayacaqdır.

Prosesin dördüncü günü Verres xəstəliyini bəhanə edib məhkəməyə gəlmədi.

Siseron isə Roma Forumunda anti-aristokratik hərəkətdə böyük rol oynamağa başladı. Onlar isə özlərini qalib kimi göstərmək istəyirdilər. O, bir məsələni yada saldı: «Siz qoca adam olan Sullanın Pompeyin 26-cı ad günündə ona triumf verilməsini inkar etməyə cəhd edən vaxt, Pompeyin ona nə dediyini bilirsinizmi?» Onun sözləri belə idi: «Adamların çoxu batan günəşə deyil, çıxan günəşə sitayiş edir».

Siseron dedi: «Dözülə bilməyən ağır yükü barədə düşünün, bu ağır, bədbəxt valideynin üstünə düşür, çünki onlar öz övladlarına rüşvət vasitəsilə həyat deyil, sürətli ölümü satın alırlar».

Verres artıq evini yığışdırıb, sürgünə qaçmağa hazırlaşdı.

Siseron şahiddən soruşdu: «Bağışla məni, mən başa düşə bilmirəm, nəyə görə Verres yük gəmilərinin günahsız sənişinlərini edam etdirmək istəyirdi?»

Şahid:

– O, adamlara kifayət qədər çox edamı göstərməyə ehtiyac duyurdu.

– Niyə?

– Çünki həmin dəniz quldurlarının azad buraxılmalarına görə, onlardan o, rüşvət alırdı.

Dənizlərin təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət daşıyan Roma qubernatoru bu vaxt əsl quldurların özündən rüşvət alırdı. Bu qubernator Roma vətəndaşlarının azadlığına da əsassız olaraq hücumlar edirdi. Lakin belə bir universal prinsip mövcud idi ki, romalılar azad adamlardır.

Nəhayət, Qay Verresin sonu gəlib çatdı. O, gecə düşəndə maska altında şəhərdən qaçdı və Şimali Qalliyaya yollandı. Onun aristokrat dostları indi də burunlarını öz zibillərinə soxmağa başladılar.

Bir gün Böyük Pompey Siseron barəsində soruşdu: «O, haradadır? Dövrümüzün ən böyük natiqi haradadır?» O, Siseronun evinə gəlib, adam göndərdi ki, Terentsiyaya desinlər ki, Böyük Pompey aşağı mərtəbədədir.

Pompey qədəhi götürüb dedi ki, bu bir neçə gün ərzində, Siseron, biz sənin progressinə baxırdıq. Biz sənin sağlığına içirik. Qoy dünya bizim dostluğumuzu müşahidə etsin.

Siseron 1,5 milyon sesterti pul təklif olunurdu. Pompey dedi: «Götür onu».

Mark Metell rüşvət məhkəməsindən çıxarıldı. Jüri rüşvətlə ələ alınmışdı. Siseron deyirdi: «Onlara ar olsun, bütün Roma qarşısında onlara ar olsun!» Beləliklə, onların təqsirkar elan edilmələrindən başqa bir alternativləri yox idi.

Siseron başqaları ilə birlikdə Lukullun göndərdiyi raportu dinləyirdi. Aristokrat general özünün hesabına görə, bir sıra qəti qələbələr qazanmışdır. Tiqranın səltənətinə girmiş, döyüşdə çarın özünü məğlub etmiş, düşmənin 10 min adamını məhv etmiş, düşmən ərazisinin daha da dərinliklərinə irəliləməklə Nisibis şəhərini işğal etmiş və çarın qardaşını əsir götürmüşdü.

Nə qədər çətin olsa da, inanmaq istəyirsən ki, Siseron, Krass, Pompey, Hortensi, Katul, Katilina və Metell qardaşları, onların özü, ambisiyaları, inşa etdikləri tikililər indi bütünlüklə toza çevrilmişdir.

Pompey və onun qələbələr tarixçəsi

Sentyabrın axırında Pompeyin ad günü idi. Siseron üç il idi ki, Pompeyin şərəfinə verilən naharlara dəvət edilirdi. O lovğalanırdı ki, Pompeyin yaxın dairəsinə daxil olmuşdur. Siseron Stoitsizmin banisi olan Zenonun iki əsrlik yaşı olan əlyazmasını ona bağışladı. Pompey azacıq göz gəzdirib, üstünlüyü Qabininin hədiyyə kimi gətirdiyi gümüş kərgədan buynuzuna verdi.

Siseron deyirdi ki, «İstənilən dövlət xadiminin ölümcül səhvi ondan ibarətdir ki, əcnəbilərin mənafeyini öz adamlarınınkindan üstün tutur».

Pompeylə söhbətində Siseron dedi ki, «Sənin planın həqiqətən, cəsarətlidir». Pompey bildirdi ki, «Bu, fakt məsələsidir və mən onu reallaşdıracağam». Pompey Siseronun niyə sakit dayandığını soruşduqda o dedi:

-Mən deyirəm ki, sən qlobal baxışa maliksən. Senatda nəhəng müqavimət ola bilər. Xüsusən aristokratlar deyəcəklər ki, hakimiyyəti vətənpərvərlik zərurətinə görə yalnız ələ keçirmək heç nədən başqa bir şey deyildir.

Pompey onun fikrinə “mənim bundan zəhləm gedir” sözləri ilə cavab verdi.

Siseron bildirdi ki, o, Pompey adını çəkəndə, buna «konsul dərəcəsidəki senator» sözünü əlavə edəcəyəm. Pompeyın rəqibi Krass olacaqdı. Mərkəzi məsələ Böyük Pompeyın gələcəyi deyil, onun tərəfindən dəniz quldurlarını məğlub etməsi olmalı idi.

Lakin Siseron deyirdi ki, sərkərdələr siyasətlə məşğul olmağı qərara alırlar. Böyük Pompey haqqında isə deyirdilər ki, o, özü üçün deyil, Roma üçün doğulmuşdur. Bu söz sonralar bütünlüklə məşhur oldu. Bir dəfə Qabini irəli çıxıb dramatik qaydada qışqırdı: «Mən xalq qarşısında hamıya müraciət edib deyirəm: Pompey Böyükdür!»

Bundan sonra Pompey özünü tərifləməyə başladı: «Mən 17 yaşında olanda öz atam Qney Pompey Strabonun ordusunda dövləti birliyə gətirmək üçün vuruşdum, 23 yaşım olanda mən 15 min nəfərlik ordunu qaldıraraq Brutun, Selinin və Karrinin birləşmiş ordularını məğlub etdim və döyüş meydanında imperator kimi salamlandım. 24 yaşında mən Siciliyanı işğal etdim. 25 yaşında isə Afrikanı işğal etdim. 26-cı ad günündə mən triumfa layiq görüldüm. 30 yaşım olanda hətta senator da deyildim, prokonsul səlahiyyəti ilə İspaniyada bizim qüvvələrə komandanlıq etdim, altı il ərzində qiyamçılara qarşı vuruşdum və qalib gəldim. 36 yaşında İtaliyaya qayıdaraq qul Spartakın qaçan ordusunun axırıncı qalığı ilə vuruşdum və qalib gəldim. 37 yaşım olanda mən konsul seçildim və ikinci dəfə triumfa layiq oldum.

Konsul kimi isə tribunların qədim hüquqlarını sizin üçün bərpa etdim və oyunlar təşkil etdim. Bu dövlətə nə vaxtsa təhlükə törənəndə mən ona xidmət etdim. Mənim bütün həyatım uzun müddətli xüsusi komandanlıqdan başqa bir şey deyildir. İndi yeni və pretsedenti olmayan bir hədə özünü respublikaya təhlükə törətmək üçün göstərir. Bu təhlükəni qarşılamaq üçün yeni və pretsedenti olmayan səlahiyyətlərə malik bir vəzifə haqlı olaraq təklif olunur. Kim öz çiyinini bu yükün altına versə, bütün dərəcələrdən və bütün siniflərdən olan dəstəyə malik olmalıdır. Çünki böyük bir adama təklif olunan belə böyük hakimiyyətə, həm də ona göstərilən böyük bir etimadın olması daxildir. Mən bunları bəyan etməklə özümün namizəd göstərilməyimə razılıq verməyəcəyəm. Böyük Pompey xüsusi komandanlığa tam malik olmuşdur. Bu gün mən ictimai vəzifədən imtina edirəm və o vaxta qədər şəhərdən istirahətə gedirəm ki, torpağı məndən əvvəlki əcdadlarım kimi becərim.»

Qabini rostranın qabağına çıxıb, – bu vaxt Pompey orada sakit vəziyyətdə dayanmışdı, – dedi: «Buna icazə verilə bilməz! Böyük Pompey təkcə özü üçün deyil, Roma üçün doğulmuşdur!»

Krassın ambitsiyası

Sonrakı iki həftə ərzində Romada yeganə başlıca mövzu dəniz quldurları barəsində idi. Qabini və Korneli haqqında deyirdilər ki, onlar «rostra üzərində yaşayırlar», çünki hər gün xalq qarşısında dəniz quldurlarının təhlükəsi barədə söhbət açır, çox sayda şahidlər göstərirdilər. Dəhşətli əhvalatlar barədə danışmaq onların ixtisası idi. Misal üçün, dəniz quldurlarının əsirliyində olmuşlardan biri bəyan edirdi ki, o, Roma vətəndaşı idi, guya onu həbs edənlər qorxduqlarını bildirir və bağışlanmalarını xahiş edirdilər.

Siseron özü rostradan danışmamışdı. Pompeyin Alban dağlarındakı malikanəsindəki evindən hər gün yeni xəbərlər gəlirdi. Bizim yeni Tsintsinnat vaxtının çoxunu yer şumlamaqla keçirirdi. (B.e.ə. V əsrin gökəmli generalı və dövlət xadimi Tsintsinnat Monte –Vatikanın tərəkəndəki 4 yugerlik (1 hektarlıq) sahəsini şumlayıb becərirdi, ekvlərin Roma ordusunu məhv etmək təhlükəsi yarandıqda Senat onu hərbi diktator təyin etdi. Bu xəbəri Senat nümayəndələri ona elə torpağını becərəkən çatdırdılar. O, ordu toplayıb, ekvlərə hücum edərək, onları məğlub etdi. Hərbi diktatorluq 6 ay müddətinə təyin edildiyi halda, o, 16 gün ərzindəki diktatorluğundan istefa verdi və öz sadə peşəsinə qayıtdı. Rəvayətə görə 19 il sonra, b.e.ə. 439-cu ildə yenidən diktator təyin edildi, xəyanətkar Spuri Melini məğlub edib, öldürdü. Sonrakı nəsillər sadəlik, qabiliyyət və ləyaqətli respublikaçı rəmzi kimi ona ehtiram bəslədilər. ABŞ-da bir şəhər bu təvazökar romalının adını daşıyır.) Ona görə də Siseron Pompey barəsindəki öz müşahidəsini məhz istehza qaydasında belə qiymətləndirirdi.

Senatorlar danışmaq üçün Pompeyi dəvət etmək istəyirdilər. Krass yarım düyün senatoru götürüb, Pompeyin düşərgəsinə gəldi. Aristokratların əksəriyyəti daha çox qorxduqları adam kimi ona dəstək verirdilər. Krassa görə, Pompeyin üstünlüyü küçə kütləsi arasındakı populyarlığı idi. Siseron Krassla Pompey haqqında deyirdi ki, «onlar bir-birinin başına dolanan iki əqrəbə bənzəyirlər. Heç biri açıq şəkildə qalib gələ bilməz, həm də hər biri digərini öldürə bilər».

Krass Siseronun evinə gələndə dedi: «Sənin çox yaxşı evin vardır, kiçikdir, ancaq rahatdır». Siseron cavab verdi: «Əgər bu ev od tutub yansa, sən onu ilk bilən olacaqsan». Krass əlavə etdi ki, «Sən iri mülkiyyətə sahib olmalısan!» Sonra mövzunu dəyişib bildirdi ki, komandanız olduqca böyükdür, buradakı bir otaq iki adam üçün kifayətdir. Sonra o, əsas siyasi məsələyə keçdi. Qney Pompey qoy Şərqi götürsün və mən Qərbi götürərəm. Yaxud Pompey dənizdə, mən isə quruda vuruşacağam. Yaxud da əskinə. Mən qərar verə bilmirəm. Bizim aramızdakı məsələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, biz dünyanı idarə edə bilərik. Sən isə bizi birləşdirən körpü ola bilərsən».

Krass əlavə etdi ki, «Mən hər bir adamın istəyə biləcəyi bütöv var-dövlətə malikəm, lakin bunun özü yalnız dar mənə verir və özlüyündə heç də son deyildir.

Sən mənə deyə bilərsənmi ki, xalq kiməsə, o, varlı olduğuna görə heykəl ucaltmışdır? Yeganə daim davam edən şərəf səhifə üzərindədir, – mən heç də şair deyiləm, – və ya döyüş meydanındadır».

Siseron insan təbiəti haqqında öz düşüncəsini bir dəfə belə ifadə etmişdi: «Doğulandan uşaq kimi qanmağa məhkum olmuş adam öz qarşısında nə baş verəcəyini anlamamaq vəziyyətindədir». Lakin Krassın Siseronun yadına saldığı kimi, kübarlar bir neçə ay sonra qisas almağa qalxa bilərlər, məhz belə bir vaxtda Tiberi Qraxx (Qay Qraxxın böyük qardaşı, vətəndaşların tuta biləcəkləri ictimai torpaqların azaldılması hesabına kəndli fermerlərə paylanmasını təklif etdiyinə görə aristokratlar ona düşmən kəsilmişdi və b. e. ə. 133-cü ildə əleyhdarlarının qaldırdığı bunt da 30 yaşında vəhşicəsinə öldürüldü. Onun kiçik qardaşı Qay isə Tiberinin aqrar qanununu yenidən irəli sürdüyünə və latınlıların vətəndaşlığının genişləndirilməsini tələb etdiyinə görə müxalif fraksiyalar arasında bunt qalxanda, b. e. ə. 121-ci ildə 32 yaşında özünü intihar etdi.) tribun olduğu halda, Fides məbəbində mühasirəyə alınaraq, nizə və çomaqla ölənə qədər döyüldü və onun bədəni Tibrə atıldı. «Əgər Krass Tiberi Qraxxın kabusunu çağırmaq istəyirsə, o, buna nail olacaqdır».

Pompeyin pərəstişkarı Qabini bəyan etdi ki, «Xalq bütünlüklə ali komandan arzu edirsə, onlar bu vəzifənin Pompeyə verilməsini istəyirlər.» Bu da bir fakt idi ki, Krassın pul kisəsi o qədər dərin idi ki, iki tribunu satın ala bilərdi və onlara öz iradələri ilə hərəkət etməyə icazə verməzdi.

Pompeyin uğurlarının şişirdilməsi. Siseronun pretorluğu

Terentsiya Pompey barədə daha düzgün rəy söyləyirdi və Siseron arvadının dedikləri ilə razılaşmaq məcburiyyətində qalmışdı. Belə ki, Pompeyin qələbələrini dillərə düşmüş sürəti barədə müəyyən şübhələr var idi. Elə bil ki, o, dəniz quldurlarını xalça kimi büküb, məhv etmişdi. Pompeyin dənizdə və quruda keçirdiyi nəhəng döyüşlərdə 10 min adam öldürmüş və 4 yüz gəmi məhv etmişdi. Digər 12 min nəfər isə əsir götürülmüşdü. Söhbət onların çarmıxa çəkilməsindən gedirdi, heç şübhə yox idi ki, bunu Pompey yox, Krass etmişdi. Pompey göstəriş vermişdi ki, dəniz quldurları öz arvadları və ailə üzvləri ilə birlikdə ölkənin içərilərində, Yunanıstanın və Kiçik Asiyanın əhalisi azalan kiçik şəhərlərində məskunlaşdırılsınlar. Bunların hamısı Senatın rəyi soruşulmadan edilmişdi. Siseron öz patronunun fantastik progressinə qarışıq bir hisslə yanaşırdı.

Vuruşan adi adamların yoxsulluğunu Qabini, onların aristokrat komandanları olan Lukullun nəhəng var-dövlət toplamasının nəticəsi olduğunu deyirdi. Bu komandan kampaniyadan o qədər çox qarət malı götürmüşdü ki, onlardan Roma qapılarından kənarda bütöv təpə düzəltmək və orada böyük saray tikmək olardı ki, bütün dövlət otaqları allahlardan sonra onun adı ilə adlansın.

Kvint isə Pompeyi «komandan kimi fəvqəlbəşər dahisi» hesab edirdi. Pompeyin uğurlarını cəmləşdirərək o, bir parlaq şüar irəli sürmüşdü: «bir qanun, bir adam, bir il».

Qabiniyə görə isə Pompeydən başqa heç kəs dəniz quldurlarını məğlub edə bilməzdi. Pompey, nəhayət, artıq Şərqdəki Roma qüvvələrini bütünlüklə öz əlində cəmləşdirmişdi.

Pretorluq vəzifəsinin icrasına başlayan Siseronun vəziyyətində bu iş müəyyən bir dəyişiklik əmələ gətirmişdi, ev istisna olmaqla, hər yerdə onu mühafizə üçün 6 liktor müşayiət edirdi. Pretor kimi Siseron yaxşı ailələrdən olan şagirdlərə qanunu öyrətmək üçün imkanın mövcud olmasını gözləyirdi və mayda Senat buraxıldıqdan sonra 16 yaşlılar onun otağına toplaşırdılar. Artıq Siseron bilavasitə konsulluğun özü üçün də seçkiyə hazırlaşdı. Bir neçə gündən sonra elə şeylər baş verdi ki, onlar Siseronun taleyində və bütövlükdə dövlətin gələcəyində dəyişikliklər etməli idi.

Piy adlı bir adam Siseronla əllə salamlaşmadan, heç bir dəvəti belə olmadan oturub, müqəddiməsiz şəkildə ona dedi ki, «Pretor, mən sizinlə Serci Katilina barədə söhbət etmək istəyirəm». Siseron bu adı eşidəndə diksindi, çünki Katilina onun uzaq əmisi oğluna işgəncə vermişdi. Populist siyasətçi olan Qratidianın ayaqlarını qırılmış, gözlərini və dişini dartıb çıxarmışdı. Dəlisov zorakılıq Katilinadan başlayırdı, onun beyninin ətrafındakı işıqlanmaya bənzəyirdi. Katilina ən təcrübəli qatillərdən biri idi. O, çəkil və bıçaqla adamları öldürür, qətlə yetirilənlərin malikanələrinin satışından xeyli miqdarda pul mənimsəyirdi, həm də inkar olunmayan bir xarizmaya malik idi, öz vəhşiliyi ilə istənilən adama hücum edirdi.

Katilina həmçinin seksual cəhətdən pozğun idi. Yeddi il əvvəl Vestal bakirə qızla cinsi əlaqədə olduğuna görə ittiham edilmişdi. Bu qız faktiki olaraq Siseronun arvadı Terentsiyanın ögey bacısı Fabia idi, vaxtilə senatora böyük maddi yardım göstərmişdi. Bu, çox ağır cinayət idi, özü də təkcə Katilina üçün yox, həm də təcavüzə məruz qalmış qız üçün. Əgər bu qız da təqsirkar hesab edilsə, ənənəvi olan cəzadan əzab çəkməli idi. Vestal qız bəkarəti qoruyub saxlamaq barədə öz müqəddəs andını pozsa, onlar üçün olan kiçik bir otaqda Sofoklun Antiqonası kimi diri-diri dəfn edilməli idi.

Lakin Katulun başçılıq etdiyi aristokratlar Katilinanın ətrafında fırlanmaqla, ona bəraət verilməsinə nail olmuşdular.

Piy deyirdi ki, atam Afrikanın yarım əsr əvvəl qubernatoru olandan mənim ailəm əyalətdə baş patrondur. Pretor, mən sizə deyim ki, Serci Katilina kimi hirsli, tamahkar adam görməmişəm. O, əyaləti bir başından o biri başınadək soymuşdur, onlara vergi qoymuş, adamları öldürmüş, onların məbəd xəzinələrini oğurlamış, arvadlarını və qızlarını zorlamışdır. Piy sözünə davam etdi: «Təəccüblüdür, mən deyə bilmərəm ki, sən hansı bir cəhənnəm olduğunu deyə bilim, lakin bu, belədir. Beləliklə, sən bu barədə nə etmək istəyirsən?»

Siseron, adətən, kimsə onu təhqir etməyə cəhd göstərəndə, bunu olduqca soyuqqanlıqla qarşılayırdı. O, sadəcə olaraq dedi: «Afrikalılar məsələni hazırlamışlarmı?» Piy cavab verdi ki, onlar bunu edəcəklər və Romaya nümayəndə heyəti göndərmişlər ki, yararlı bir ittihamçı tapılsın.

Siseron dedi ki, ancaq Katilina gələn il konsul seçilməyə çalışır. Piy sinəsinə vurub qışqırdı: «Konsul? Serci Katilina konsul olmayacaq, nə gələn il, nə də hansısa bir il; şəhərdə elə adamlar olmalıdır ki, onu ölənə qədər ədalət məhkəməsinə gətirə bilsin. Mən o qədər dəli deyiləm ki, Romada necə döyüşmək lazım olduğunu yaddan çıxarıram. Pretor, sən əmin ol, təqvimində kifayət qədər vaxt keçdikdən sonra baş verəcək hadisəni eşidəcəksən».

Piy ona dedi ki, gərək quşbeyin olasan ki, sənə qarşı ittiham irəli sürüləndə, qanunsuz olaraq seçilməyə can atasan. Mən öz ömrüm boyu onunla mübarizə aparacağam. Piy öz sözünün üstündə durub, keçmiş qubernatorun fəaliyyətinin yoxlanılması barədə Senata qətnamə təklif etdi. Heç kəs belə təhlükəli opponentlə çox riskli olan bir mübarizəyə girməzdi. Çünki nəzərə almalı idi ki, bir gecə Tibrdə üzü aşağı üzmək kimi arzu olunmayan vəziyyətə düşə bilər.

Siseronun Katilinaya qarşı oyunu

Pretor müddəti bitdikdə Siseron bir illiyə xaricə göndərildi ki, orada əyalət qubernatoru işləsin. Kilikiyada qubernatoru vəzifəsini icra etmək üçün o, Kappadokiyaya yollandı.

Bu vaxt Romada da mühüm hadisələr baş verirdi. Konsul kimi Qney Pompeyin ilk hərəkəti tribunların veto hüququnu bərpa etməsi idi.

Siseron isə gələcəkdə qorxulu rəqib, əslində, düşmən olan Katilina ilə qarşı-qarşıya gələcəkdi. Katilinanın bədbəxtlikdən həm də xeyli populyar olmasının səbəbi soruşulanda, Siseron bildirmişdi ki, təhlükəli adamlar daim özünə tərəfdarlar dəstəsi cəlb edirlər. Əgər bu küçə camaatı üçün sadə məsələdirsə, o daha az təhlükəni təmsil edir. Bu, bir faktdır ki, Katilina həmçinin geniş aristokrat dəstəyinə malikdir.

Katilina barədəki Afrika ilə əlaqədar olan məsələ hələ də öz mənfi və ya müsbət həllini tapmamışdı. Nəhayət, konsul Klodi Pulxer öz qərarını açıqladı: «Mən Publi Klodi Pulxer, konsul Appi Klavdi Pulxerin oğlu, birbaşa xətt üzrə səkkiz nəsilə konsulların nəvəsi olmaqla, bu səhər belə qərara gəldim ki, əvvəllər Afrikada etdiyi cinayətlərə görə Serci Katilinaya qarşı məhkəmədə iddia qaldırım». «Mənim əcdadlarım və allahlar bu əməlimə xeyir-dua verəcəklər və onu bəhrəli bir nəticəyə gətirəcəklər».

Siseron özünü mütləq qaydada inandırmışdı ki, bu vaxt o, Katilina ilə konsulluq üstündə mübarizə aparacaqdır. O bilirdi ki, iyun ayına qədər Katilinanın işinə

baxılması şansı yoxdur və bu, onun həmin ili konsul seçilməyə namizəd olmasını mümkünsüz edir.

Bəs Katilina təqsirkar bilinsə və sürgünə göndərsə, necə olacaqdır? Romadakı qulların da hər biri bilir ki, bu adam öz doğma bacısının da məşuqu olmuşdur. Siseron deyirdi ki, şansa malik olan bir adam kimi onun özü Katilinanı əzəcəkdir. Onu məhkəmədə udmaq, səsvermədə udmaqdan asan olacaqdır.

Siseron qəflətən elan etdi ki, o, Katilinanı müdafiə edəcəkdir: «Mən cəhənnəmin bu ən qara şeytanını, əgər onun vəkilə ehtiyacı olsa, müdafiə edəcəyəm». Bu sözlərə təəccüblənənlərə isə belə cavab verirdi: «Mən yeni adamam və konsul olmağı axtarıram. Bura Romadır. Burada özümdən başqa, heç kəs mənə kömək etməyəkdir. Roma filosofların əsərindəki hansısa mücərrəd yer deyildir, onun şərəfi zibil çayının üstündə qurulmuşdur. Beləliklə, mən əgər bu zəruri olsa, Katilinanı müdafiə edəcəyəm və sonra mən onu bacardığım qədər tez şəkildə məğlub edəcəyəm. O da eyni şeyi mənə qarşı edəcəkdir. Bu, bizim yaşadığımız dünyadır».

Proses özünün müxtəlif səhnələrindən keçməli idi, jüri seçilmişdi. İyulun son həftəsində mühakimənin başlanması qərara alınmışdı. Katilina Siserondan xahiş etdi ki, onu müdafiə etsin. Siseron dedi: «Və beləliklə, balıq qarmağa düşmüşdür». Bu vaxt Terentsiya doğum ərəfəsində idi, ərinə dedi ki, özünə kənz tutsun.

Siseron zəhləsi getdiyi iki nəfəri nəzərdə tutaraq deyirdi ki, Romanın ən yaxşı ailələri arasında qarşılıqlı nikahlar bu iki əclafı meydana gətirmişdir. Onlar Katilina və gənc Klodidir.

Katilina Siseronu sakitləşdirmək üçün dedi ki, sən fikir vermə, jüri barədə özüm qayğı göstərəcəyəm. O, isə bildirdi ki, bir müdafiəçi vəkil kimi sənə deyirəm ki, sənə ittiham edənə öldürsən, bu, çox ciddi səhv olacaqdır. Həm də o düşünürdü ki, ancaq bu cütlüyün işləri yaxşı getsə, biri digərinin ardınca öz düşmənlərini öldürəcəkdir.

Terentsiya doğurdu. Siseron Tulliya anadan olanda təşvişdən qurtulmaq üçün evdən getmişdi. İndi isə dostlarına məktubla bildirdi ki, sizə xəbər verməyi özümə şərəf duyuram ki, mən kiçik bir oğulun atası oldum. Terentsiya da yaxşıdır.

O, elə bir günü arzulayırdı ki, nə vaxt konsul olacaqdır. Pıçıltı ilə dedi: «O vaxt sən konsul Mark Tulli Siseronun oğlu Mark Tulli Siseron olacaqsan. Görürsən, necə səslənir?»

Katilina həmin gün Siseronu gözləyirdi. Onun oğlu olduğunu eşitmişdi. Əlini hərərətlə sıxmaqla onu təbrik etdi.

Onlar bir-birinə vəhşi heyvanlar kimi baxırdılar, sürünən ilanlar kimi bir-birinə dolaşırdılar. O, sənədləri qutuya qoyub Katilinaya qaytardı: «Mən qorxuram ki, onları qəbul edə bilmərəm».

Katilina:

– Çünki sən vəkilimsən və vəkillər haqq ala bilməzlər.

Siseron:

– Mən gəlmişəm, sənə deyim ki, sənin vəkilin olmaq istəmirəm. Çünki sən əvvəldən təqsirkarsan. Sən pozulmusan, hələ bütöv başqa şeylər də vardır. Sən qabaqcadan hökmü satın almısan və mən bu oyunda iştirak etmək istəmirəm ki, sənin bir hissən olan özümü, həm də başqalarını – arvadımı, qardaşımı, indi daha vacib olan oğlumu, çünki o, hələ nəyisə anlamaq üçün kifayət olan yaşa malik deyildir, – inandıra bilmərəm.

Katilina dedi:

– Sən düşünürsənmi ki, bunun mənim üçün heç bir nəticəsi olmayacaqdır, lakin özün üçün hansısa nəticəsi olacaqdır? Bu, mənim üçün əhəmiyyət kəsb etmir ki, kim mənim vəkilim olacaqdır. Mənim üçün heç nə dəyişmir. Mən bəraət alacağam. Lakin sən isə indi mənim dostluğumun əvəzinə mənim düşmənçiliyimə malik olacaqsan.

Siseron çiyinlərini çəkdi:

– Mən, əgər bu qaçılmazdırsa, bəzi adamların düşmənçiliyinə malik olmağı seçirəm. Mən buna dözəcəyəm.

Katilina və Siseron bir-birlərinə sadəcə arxalarını çevirdilər, bu, ənənəvi olaraq düşmənçilik signalı demək idi.

Katilinanın məhkəməsi. Siseron yeni kampaniyaya başlayır

Siseronun həyatının qayğılı dövründə Katilinaya düşmən olmaqdan peşman olmuşdu. O və Katilina birlikdə konsul ola bilərdilər, bu vaxt onun ali imperium barədəki arzusu puç olacaqdı.

Katilina məhkəməyə ənənəvi olaraq köhnə aristokrat mühafizəçiləri Katul, Hortensi, Lepid və yaşlı Kurio ilə gəldi. Jüri rüşvət almışdı, lakin Katilinanın Afrikadakı davranışı barədəki məlumatlar onları xeyli silkələmişdi. Klodi Katilinanın və onu dəstəkləyənlərdən gələn zərbədən qorxub, şəhəri tezliklə tərk etmiş, uzaq Qalliyaya qaçmışdı.

Siseron göz yaşları içərisində Terentsiyaya, Tulliyaya və Marka əlvida deyib, öz böyük kampaniyasını aparmaq üçün Şimala yollandı. O, Flamini yolu ilə gedirdi. Demosfen kimi öz nitqini yaxşılaşdırmaq üçün ağzına daşlar qoyub, çıxışa başlamasını nümayiş etdirməyə cəhd edəndə, özünə gülürdü. Siseron böyük şəhər barədə deyirdi ki, «Roma çaylarla və ya dağlarla və ya hətta dənizlərlə müəyyən olunmur; Roma qan, irq və ya din məsələsi də deyildir; Roma idealdır. Roma, bəşəriyyətin on min illər boyu, bizim əcdadlar həmin dövrdə dağlardan enib, qanunun qaydası altında icmalar şəklində necə yaşamağı öyrənmişdilər, azadlıq və qanunun ən yüksək təcəssümü idi. Hər bir adam öləndən əvvəl bir dəfə Romanı görməlidir».

Epikurianlar heç də ümumən dəyişilmiş ağıla malik deyildilər. Onlar dəbdəbəli həyatı axtaranlar kimi, əslində, həqiqi mənada yunanların *ataraxia* adlandırdıqları qarışıqlıqdan azadlıq axtaranlar idilər.

Siseron güman edirdi ki, Krass Katilinaya səs verəcəkdir. Attik ona etiraz edib bildirdi ki, «O, onlara arxalanır. Sən bilirsən, mən nə deyirəm. Onları maliyyələşdirir. Onlar bütün seçkini satın almaqla, Lentul kimi hərəkət edirlər.»

Məlum idi ki, Hibrida və Katilina – həmin məxluqlar hər bir normal şəkildə keçirilən seçkilərdə namizəd olmayacaqlar. Sezara gəldikdə isə o, Krassın pullarından istifadə edir.

Siseron ümidlərlə yaşayır

Siseron tələ barədə düşünüb, onu tapdı. O, öz düşmənlərini də dəyişməli oldu. Fiqulun qanun layihəsinə düzəliş verməyi təklif etdi: «Xahiş edən hər bir adam və ya xahiş etmək imkanı axtaran və ya zəmanət vermək səbəbi tapan hər bir vətəndaşdan ibarət olan seçicilər, pul ilə səs verdiklərinə görə onillik sürgün cəzasına layiq görülməlidir».

Siseron fatalist idi: «Əgər sənə istədiyini verilsə, sən it olacaqsan». O bildirdi ki, 8 min səs ona 20 milyon sestertsiyə başa gələcəkdir. Krass 20 milyon xərcləməyəcəkdir ki, sadəcə mənim ümidlərimi pozsun. O, yalnız nəhəng gəlir götürmək naminə 20 milyon pul qoya bilər.

Ən ağır olan anlarda Siseron evinə qayıdanda küçədəki tərəfdarlarına qapısını bağlayır və nəhayət, Tulliya ilə oynamağa cəhd edirdi. Hətta bu vaxt Terentsiya aşağı düşüb, balaca Markı ona göstərirdi ki, artıq körpə kiçik addımlarını atmağı öyrənmişdir.

Sezar və Krassın Romaya ağalığ etmək iddiaları (b.e.ə. 68–64-cü illər)

Katilinanın evində Krass oturmuş, Sezar isə ayaq üstə dayanmışdı. Krass danışıqın başa çatdığını elan etdi. O dedi: «Biz yenidən görüşəndə, bizim və Romanın taleyi həmişəlik dəyişilməlidir». Lakin Sezar və Krassın qəsdini bir neçə ay ərzində dörd hissəyə bölünməli idi. Onlar dövlətə nəzarəti ələ keçirmək məqsədini güdməklə, ümumi seçkini yoxa çıxarmaq istəyirdilər. Bütün işləri komissiya idarə edəcəkdir. Təkcə iki konsula deyil, həm də bütün on tribuna, üstəlik, iki pretora malik olacaqlarını düşünürdülər. Rüşvət toplayanlar xəbər verirdilər ki, işlər yaxşı gedir. Bu, əslində, dövlət çevrilişi demək idi. Krassın və Sezarın başçılığı altında bu komissiya ölkənin əsl ağası olacaqdı, konsullar və digər magistratlar sadəcə olaraq sifirə bərabər olacaqdılar.

Terentsiya ərinə təklif edirdi ki, onlara qarşı mübarizəyə başçılıq etsin. Axı bu qadın nəsil özəyinə görə aristokrat idi: «Sən nəşə etməlisən. Sən bunun baş verməsinə sadəcə imkan verməməlisən». Siseron arvadına dedi ki, «Mənim əziz Terentsiyam, aristokratlar da sən kimi düşünülür. Onlar heç vaxt bunu müdafiə etməyəcəklər».

Ona görə də Siseron onların yanına gedib deməli idi ki, Krass və Sezarın nə etmək istədikləri budur, mənə dəstək verin və mən çalışacağam ki, bunu dayandırım.

Siseron Krassla görüşəndə, ondan gözlərini çəkib dedi: «Bu adam kübar ailədə doğulmuşdur, rüşvətlə rüşvətin özü barədəki qanun layihəsini kənara atdırmışdı. O, indi belə niyyətdədir ki, rüşvətlə konsul seçilsin, özü də özü yox, ondan asılı olan iki adam – Hibrida və Katilina seçilsinlər. Onlardan biri səfeh, digəri isə dəlidir.»

Katilina Siserona dedi ki, mən bəraət almışam, Siseron bu sözə güldü: «Bəraət almısan, sən? Bəraət almısan? Sən özünü hər cür seksual eybəcərliklə və pozğunluqla biabır etmişən. Sən öz əllərini qətlə yetirdiklərinin qanına bulamısan, öz müttəfiqlərini qarət etmişən. Sən, ilk olaraq, bir qızı pozduqdan sonra onun yaşlı anasına evlənmişən. Bəraət almısan? Sən onda ancaq təsəvvür edə bilərsən ki, Roma cəngavərləri yalançılar olmalıdır. Belə ən böyük şərəfi olan şəhərin sənədli şəhadətləri onda saxtadır. Ey bədbəxt insan, belə qərarla sən bəraət aldığına baxma, yalnız onu düşün ki, hansısa daha bir qorxulu cəza vardır».

Katilina hədyanlıq etmək istədikdə, konsul liktorları tərəfindən sakitləşdirildi. Dostları – onların arasında Krass və Sezar da var idi, – dartıb, onu yerində oturdular.

Siseron gərgin mübarizədə konsul seçilir

Siserona rəqibi Hortensinin reaksiyasından başqa, bir şey qalmamışdı. Lukull Roma divarının arxasında özünə böyük mavzoley tikdirmişdi. Hortensi utancaq şəkildə irəli gəlib, Siseronu Lukulla təqdim etdi. Lukull onun əlini sıxmaya bilərdi, çünki onun xoşlamadığı Pompeyin pərəstişkarı olduğunu bilirdi.

Katul hirsle dedi ki, «Mənim oxuduğum düz imiş, cinayətkar qəsdin nəticəsi kimi dövlətə vətəndaş təhlükəsi törədilmiş. Mən oxuduğum əgər saxta imişsə, bu, bizim tarixdə olan ən əxlaqsız bir saxtakarlığ idi. Katilina dəlisov idi, bunu hamı kifayət qədər bilirdi. Lakin o, düzgün və nəcib romalıdır».

Siseron dedi: «Katul, mən sizdən, sizin hamınızdan heç nə istəmirəm və əgər sizin hamınız məni təhqir etsəniz də, mən sizə xeyirli axşam arzu edəcəyəm. Dövlətə cinayətkar qəsdin nəticəsi kimi vətəndaş müharibəsinin təhlükə törətdiyi barədə oxuduğun saxtadırsa, bu, bizim tariximizdə ən pis saxtakarlıqdır. Öz payıma mən inanmıram ki, o, düzdür, çünki mən inanmıram ki, belə xəbəri sağ olan əl icra edə bilər.»

Lukull ona dedi: «Siseron, geri qayıt. Mən məmnunam. Xəbər yerlidir». Katul isə dedi ki, mən indiyə qədər inanmamışam. Hortensi buna belə cavab verdi. «Onda qoy səni bir adi sözlə inandırım. Sezar. Sezar Krassın qızılına bel bağlayır, həm də onun arxasında iki konsul və ön tribun dayanır».

Çox sayda namizədlərin olması və onların arasında düşmənçilik Siseronu Senatda Katilinaya və Hibridaya hücum etməyə məcbur etdi. Aristokratlar o saatca, Siseronu dəstəklədilər.

Siseron onun arxasında möhkəm duranlara görə daim atlı (Romadakı patritsi təbəqələrindən biri) idi. Üstəlik, onu pompeyçilər və aşağı sinifdən olanlar dəstəkləyirdilər. Günorta namizədlərə verilən səslər məlum olduqda, Siseron 81 senturi səsi ilə Katilinadan və Hibridadan 2–3 dəfə irəlində idi. Digər üç namizəd birlikdə 16 səs toplamışdılar.

Finalda seçkinin nəticəsi elan olunduqda Siseron 193 senturi səsi toplamışdı. Bu, Hibridanınkindən iki dəfə, Katilinanınkindən üç dəfə çox idi.

Beləliklə, Mark Tulli Siseron 42 yaşında, Roma konsulluğunun ali *imperium*-una nail oldu və onu senturilərin yekdil səslə seçməsi daha təəccüblü idi.

Siseron evində təşkil olunan məclisdə dedi: «Mən söz verirəm ki, Krassa və Sezara, tribunlara qarşı, əgər onlar özlərinin torpaq islahatı layihəsinin dərc etsələr, müxalifətə başçılıq edəcəyəm».

Sonra o, gülümsünərək əlavə etdi: «Həyat elmi, qalxan problemlərlə sövdələşməkdir. Bu uzaq gələcəkdə onları həyacanlandırmaqla, birinin könlünü viran qoymaqdan daha yaxşıdır. Mən inanıram ki, biz öz əmimiz oğlu Lutsinin xatirəsinə tost deyəcəyik. Konsulluq barədə ilk dəfə söhbət gedəndə, o, burada onun bünövrəsində dayanmışdı və bu günü görməyi çox arzu edirdi». O, öz qədəhini qaldırdı. Lutsi vaxtilə ona demişdi: «Sözlər, sözlər. Onların vasitəsilə icra edilən yalanların heç bir sonu yoxdur»

Öz konsulluğu dövründə Siseron Katilina qəsdini yatırdığına görə, dövlətə böyük təhlükə törədən bu adam həm də problemin əsaslı qaydada həlli üçün edam edilmişdi, nəhəng siyasi zəfər qazandı. Buna görə o, sonralar sürgün olunsa da, həmin sürgündən b.e.ə.57-ci ildə böyük ehtirama layiq görülməklə qayıtmışdı. Lakin vaxtilə “Vətənin atası” adlandırılan bu böyük şəxsiyyətin siyasi təsiri artıq zədə almışdı, baxmayaraq ki, onun Romanı tərk etməsi həmin vaxtlar altruist qəhrəmanlıq kimi qiymətləndirilmişdi.

Belə bir şəraitdə o, bir sıra xoşa cəlməyən müdafiə tədbirləri cörməyə və ictimai həyatı tərk etməyə məcbur oldu. Sonra onu Kiçik Asiyanın cənubundakı Kilikiya əyalətini idarə etməyə cöndərdilər və ümumi rəy belə idi ki, o, bu vəzifənin öhdəsindən ləyaqətlə gəlmişdir.

Siseron b.e.ə. 63-cü ildə, ölümündən hələ 20 il əvvəl Senatda Katilina qəsdinə qarşı ilk çıxışını edərkən, bu çıxışlar “Katilinarilər” kimi məşhurdur, respublika quruluşuna yaranan böyük təhlükəni nəzərdə tutaraq “O tempera, o mores!” sözlərini söyləmişdi. Rusca bu nida şəklindəki ifadə “O времена, о нравы!” kimi tərcümə olunmuşdur ki, bu da “Ey zamanlar, ey adətlər!” mənasını verir və əslində mexaniki tərcümə xarakteri daşımaqla, natiqin nəzərdə tutduğu fikri məzmunca açıq ifadə etmir. İngilislər isə latın dilindəki lakonik ifadəni mahiyyətinə uyğun qaydada “Shame on

our time and its customs!”-“Ar olsun bizim dövrümüə və onun qaydalarına!” kimi tərcümə etmişlər. Bu tərcümədə böyük natiqin öz dövrünə və onun qaydalarına qarşı hiddəti bütövlüklə əks olunmuşdur. Onun həmin lənəti gələcəkdə baş verəcək daha qorxulu hadisələri qabaqcadan cörmək əlaməti idi. Bu ifadə həm də lakonikliyinə görə məşhurdur. Latın dili ifadə tərzində az sözlə geniş fikri ənatə etmək qabiliyyəti ilə seçilir. Bu sahədə qədim romalıları, bu sahədəki öz sələfləri olan spartalılarla müqayisə etmək olar. Yiğcam ifadənin ən bariz nümunəsini Qay Yuli Sezar meydana gətirmişdir. B.e.ə. 47-ci ildə Bospor çarı Farnakı məğlub etdikdən sonra Romaya “veni, vidi, vici”-“gəldim, gördüm, qalib gəldim” kəlməsindən ibarət təntənəli raport göndərmişdi. Bu üç sadə söz lakonik şəkildə hər şeyi ifadə edir. Bu kəlmə latın dilindəki ən məşhur ifadədir. Həmin sözlərdə həm də ritm vardır. İfadə qüdrətli olduğu kimi, həm də kövrəkdir. Siseronun nifrət dolu harayı da yiğcamlığına görə daha böyük təsir gücünə malikdir.

Sonralar Romada gərəyan edən keşməkeşlər onun xeyli əvvəl səslənən xəbərdarlıqlarını təsdiq etdi. Qay Yuli Sezarın b.e.ə. 49-cu ilin yanvarında Rubikonu keçməsi ilə Roma vətəndaş müharibəsinə cəlb edildi. Pompeyin Farsalda məğlubiyyəti və sonrakı qətli, həmçinin digər əlverişli səbəblər Sezarın ömürlük diktaturasına yol açdı. Sezarın b.e. ə. 44-cü ilin martında Senatda qətlə yetirilməsi ilə ikinci Triumvirat meydana gəldi və o Sulla diktaturasının eybəcər mirasını – proskripsiya siyahısını yenidən həyata gətirdi. Şübhəli bilinənlər və loyal olmayan hesab edilənlər təqib və edam edilirdi.

Qədim Roma respublikasında isə azadlıq ideali daim yüksək tutulmuşdu. Respublika quruluşuna qarşı hər bir həmlə böyük etirazla qarşılanırdı. Sezar ömürlük diktatorluq adı altında çar hakimiyyətinə yiyələnməyə can atdıqda, respublika quruluşunu xilas etmək üçün bir qrup senator bu xəyanətin qarşısını almaq üçün Sezara sui-qəsd edilməsinə və onun senatda qətlə yetirilməsinə qərar verdilər. Lakin onların gözlədikləri baş vermədi, Sezar tərəfdarları sui-qəsdçilərə qalib gəldilər. Sezarın varisi kimi siyasət səhnəsinə gələn Oktavian, Avqust titulu qəbul etməklə ilk imperatora çevrildi. Beş əsr yarım mövcudluqdan sonra respublika quruluşu iflasa uğradı. Sezarın ölümündən sonra respublikanı xilas etmək sahəsində Siseronun da apardığı mübarizə heç bir nəticə vermədi.

B.e.ə. 43-cü ilin dekabrında böyük mütəfəkkir Mark Tulli Siseron da özünün “filippika” adı altında Mark Antoni əleyhinə olan 14 çıxışının qurbanı olmaqla, qətlə yetirildi.

Siseron fiziki cəhətdən məhv edilsə də, onun nəhəng elmi irsi qaldı və iki min il keçdikdən sonra da bu irs yaşamaqda və yüksək qiymətini saxlamaqda davam edir. Onu öldürdü-rən Mark Antonidən Kleopatra ilə olan sevgi məcaralarından və Epirdəki Aktsidə b.e.ə. 31-cildə Oktavian tərəfindən ağır məğlubiyyətə düşər edilməsindən başqa heç nə qalmadısa, Siserondan isə xəzinə xarakteri daşıyan, fəlsəfə, siyasət,

dövlət quruluşu nəzəriyyələri barədə əsərlər qaldı. Bu zəngin irs özlüyündə ölməz filosof və dahi natiq üçün əsl abidə xidməti göstərməkdə davam edir.

SON

Oktyabr 2017-ci il